

PRIKAZI

Dželila Babović, ARABIC LITERATURE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: TRANSLATION AND CRITICAL RECEPTION, Translated by Desmond Maurer, Johannah Maurer and Ian Maurer, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2024, 179 str.

Knjiga Dželile Babović *Arabic Literature in Bosnia and Herzegovina: Translation and Critical Reception* (*Arapska književnost u bosanskohercegovačkim prijevodima i književnoj kritici*) u izdanju Orijentalnog instituta u Sarajevu originalan je naučnoistraživački rad i mnogostruko vrijedan doprinos proučavanju prijevoda arapske književnosti u Bosni i Hercegovini te kontekstualizacije, valoriziranja i recepcije ovih prijevoda kod bosanskohercegovačkih čitalaca i književne kritike.

Autorica u studiji referira na jednu kompleksnu i dugotrajnu epohu prevodilaštva i recepcije arapske književnosti te nudi širok spektar analiza vezanih za izbor, stvaralaštvo i distribuciju prijevoda arapske književnosti, uz iznimno vrijednu kontekstualizaciju navedenog kulturno-semiotičkog procesa koji je od nacionalne važnosti za područje u kojem nastaje. Babović primarno analizira prijevode arapske književnosti, nudeći osvrt na biografiju autora, njihov stil te kontekst

prevedenih djela. Knjiga obuhvata izuzetno širok historijski luk. Na njenim stranicama se analiziraju prvi prijevodi predislamske poezije i usmene pripovijesti iz 19. stoljeća, potom se objašnjavaju uloge obrazovnih institucija, od medresa iz 16. stoljeća do Filozofskog fakulteta i Orijentalnog instituta osnovanih u 20. stoljeću, da bi se sve krunisalo kritičkim osvrtom na prijevode modernih arapskih romana, poezije i drame. Na ovaj način autorica nudi koherentan pregled onoga što je postignuto, koliko je prevedeno, koji su žanrovi dominirali i pod kojim ideološkim, institucionalnim i kulturnim uvjetima su ta djela dospjela do bosanskog čitateljstva.

Babović za korpus uzima objavljene prijevode arapske narodne, usmene i pismene književnosti, prijevode romana, pripovijedaka, drama i poezije moderne arapske književnosti. Nadalje, ona razmatra književnoteorijske radove o navedenoj književnosti te osvrte i prikaze koji su se pojavljivali u bosanskohercegovačkim časopisima. Tako je Babović saobrazila domete prevodilaštva sa književno-kritičkim u studiji o prevedenim djelima iz arapske književnosti donoseći hvale vrijedan presjek recepcijskog i interpretativnog stanja arapske književnosti na području BiH. U tom smislu, ova je studija

optimalan i očekivani nastavak autoričine ranije studije pod naslovom *Recepcija arapske književnosti u Bosni i Hercegovini 1950–2005*.

Knjiga *Arabic Literature in Bosnia and Herzegovina: Translation and Critical Reception* sadrži Uvod, pet poglavlja sa pripadajućim potpoglavljima te Popis literature.

Prvo poglavlje pod naslovom *A Cultural and Historical Framework for the Reception of Arabic Literature in Bosnia and Herzegovina* (Kulturno–historijski okvir za proučavanje recepcije arapske književnosti u Bosni i Hercegovini) kontekstualizira prijevod djela s arapskog jezika i njihovu recepciju od dolaska Osmanskog Carstva, preko austrougarske vladavine, preporodnog perioda s početka XX stoljeća, do ozbiljnog zanimanja za arapsku književnost za vrijeme SFRJ te, konačno, prvih decenija XXI stoljeća. Drugo poglavlje, *Arabic Literature in Bosnia and Herzegovina: From Translation to Literary Criticism* (Arapska književnost u Bosni i Hercegovini: od prijevoda do književne kritike) predstavlja tematsko sidrište studije Dželile Babović i prirodno je najobimnije. U ovom poglavlju autorica pomno i akribično predstavlja, kontekstualizira i valorizira prijevode arapske predislamske književnosti, arapske književnosti iz perioda ranog islama, preko klasične arapske književnosti i čuvenih djela *Hiljadu i jedna noć*, *Kelila i Dimna*, djela *adaba* te značajnih pjesničkih klasika, andalužanske književnosti pa sve do moderne, odnosno savremene arapske književnosti. Noviju književnost, prirodno, autorica prati

preko prijevoda romana, pripovjedačka, drama i pjesničkih zbirki, izbora i antologija. Osim pažljive deskripcije prijevoda i glasila/izdanja u kojima su oni predstavljeni, Babović minuciozno elaborira prijevode u njihovom poetološkom ključu, valjano pozicionirajući i prevedene autore unutar široke geografije arapskog književnog stvaralaštva. Nadalje, ona ih nerijetko kontrastira i s regionalnom i internacionalnom književnom scenom.

Treće poglavlje, *Arabic Literature in the Educational System of Bosnia and Herzegovina* (Arapska književnost u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine), elaborira arapsku književnost u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine od XVI stoljeća do danas. Autorica detektira i opisuje prostore institucionalnog obrazovanja u kojima se primarno izučavao arapski jezik, a uz njega i književnost. Babović zaključuje da se arapska književnost pomnije izučava tek od druge polovine XX stoljeća kada prijevodi *Hiljadu i jedne noći* ulaze u nastavne planove kao obavezna lektira. Autorica detaljno opisuje i najsistematičnije bavljenje arapskom književnošću u okvirima univerzitetskog obrazovanja, prvenstveno Odsjeka za orijentalnu filologiju Univerziteta u Sarajevu. Babović prezentira frekventnost prijevoda u nastavnim planovima, ali i značaju diplomskih i magistarskih radova te doktorskih disertacija iz ovoga polja.

Usljed mnogostruke važnosti prijevoda Kur'ana, Babović odlučuje da ovoj temi posveti pretposljednje poglavlje, pod naslovom *Bosnian Translations of the Qur'an and*

Immanent Approaches to the Study of the Text of the Qur'an (Bosanski prijevodi Kur'ana i imanentni pristupi proučavanju kur'anskog teksta). Autorica jezgrovito predstavlja sedam integralnih prijevoda Kur'ana, od Karabegovog iz 1937. do posljednjeg iz 2018. godine, kojeg je sačinio Nurko Karaman. Valorizirajući ove prijevode i kontekstualizirajući njihovu recepciju i domete, autorica naglašava imanentne pristupe kur'anskom tekstu. U tom kontekstu Babović izdvaja prijevode Enesa Karića i Esada Durakovića u njihovim nastojanjima da uspostave sintetski odnos između teoloških, pravnih, jezičkih i sufijskih tumačenja kur'anskog teksta, odnosno optimalno prenesu i formu i stil izvornika. Imponira kako autorica prati i žive kritičke debate o prijevodima Kur'ana u bosanskohercegovačkoj periodici, nudeći pri tom svojevrsan historijat recepcije prijevoda Kur'ana na našim područjima.

Posljednje poglavlje, *Translated Arabic Literature as Experienced by the Reading Public and Literary Critical Circles in Bosnia and Herzegovina* (Arapska prijevodna književnost u čitateljskom i književnokritičkom iskustvu Bosne i Hercegovine) fokusira se na komunikološke ili dijaloške aspekte prevedenih djela, te društvene dimenzije u kojima se oni konzumiraju. Babović analizira prijevode u perspektivi različitih ideoloških i kulturalnih strujanja. Nadalje, ona ukazuje na veze određenih prostora unutar arapskog svijeta i Bosne i Hercegovine, pri čemu posebno mjesto ima palestinska književnost. Konačno, autorica

izdvaja književnoteorijske radove te studije o arapskoj književnosti, jezgrovito ih predstavlja te valorizira njihove domete, kao i doprinose autora ovih radova i studija. Babović zaključuje da meritorna književnokritička i književnoteorijska promišljanja i sve prisutniji poetološki pristupi proučavanju arapske književnosti bosanskohercegovačkih autora imaju nemjerljiv značaj za njenu promociju i adekvatnu recepciju u Bosni i Hercegovini i regionu.

Knjiga *Arabic Literature in Bosnia and Herzegovina: Translation and Critical Reception* se može posmatrati kao posebna vrsta geografije arapske književnosti u BiH. Ona je kulturna mapa i vodič kroz intelektualni pejzaž toga kako je arapska književnost prevođena, interpretirana i primana u Bosni i Hercegovini. Ovu knjigu ne izdvajaju samo akribičnost, širina historijskog obuhvata ili preciznost bibliografske dokumentacije, već i činjenica da je objavljena na engleskom jeziku. Tu činjenicu smatram novom razinom razvoja bh. arabistike, pri čemu se bh. arabistika više ne zadržava unutar nacionalnih ili regionalnih krugova, već počinje najizravnije komunicirati sa svijetom.

Na kraju ću istaknuti dvije temeljne vrijednosti knjige dr. Babović. Prva vrijednost je *interna*. Ovo djelo pruža prijeko potrebnu orijentaciju unutar bogatog i slojevitog naslijeđa arapske književnosti u Bosni i Hercegovini. Pomaže nam razumjeti šta je urađeno, šta je bilo dobro, a šta manje dobro, šta još ostaje da se uradi u kontekstu prijevoda arapske književnosti, ali i kako se naša intelektualna tradicija

razvijala kroz stoljeća kulturnih transformacija – od osmanskog naslijeđa do danas. Druga je vrijednost *eksterna*, englesko izdanje projicira naučne uvide ove knjige u širu akademsku sferu. Ono omogućava da se rad bosanskih arabista vrednuje, citira i postane predmet dijaloga među stručnjacima u oblastima kulturalnih studija. Na taj način ova knjiga otvara prostore dijaloga, poliloga i, možda najvažnije, nama nasušno potrebne akademske rekontekstualizacije.

Sve navedeno je plod istraživačkog žara i akribije dr. Dželile Babović, čije djelo priskrbljuje posebno mjesto unutar nacionalne geografije bosanskohercegovačkog prevodilaštva i kritike te će kao takvo, nesumnjivo, biti trajan orijentir brojnim generacijama koje izučavaju arapski jezik i književnost na našim prostorima i šire.

Mirza Sarajkić

Eliza Tasbihi, HIDDEN IN PLAIN SIGHT: İSMÂ'İL ANKARAVÎ'S COMMENTARY ON 'BOOK SEVEN' OF RŪMÎ'S MATHNAWI, De Gruyter, Berlin/Boston, 2025, 234 str.

Djelo *Mesnevî-i mânevî* Mevlana Dželaluddina Rumija od vremena njegova nastanka (13. stoljeće) pa sve do danas zasigurno je imalo najveću recepciju u ogromnom korpusu islamske gnostičke literature. Ovo djelo je sedam stoljeća predmetom ne samo čitanja (i javnog čitanja), interpretacije (te mesnevihanstva kao posebnog vida javnog kazivanja i tumačenja *Mesneviye*) i komentiranja, što u kontekstu književne recepcije

Mesneviju pozicionira u sami vrh literarnog kanona islamskog kulturno–civilizacijskog kruga. Žanr *šarḥa* – komentara razvio se iz potrebe da se određeno djelo razumije na ispravan način, a proistekao je iz obrazovne prakse usmenog komentiranja s ciljem prilagođavanja izvornoga teksta stepenu recipijenata, ali i vremenu u kojem se djelo čita, tumači i komentira. Vremenom su komentari stasali u djela s naučnim kredibilitetom. Takav je slučaj i sa djelima İsmâ'îla Rusûhîja Ankaravîja koji je, prvenstveno kao pripadnik intelektualne i duhovne elite, kao šejh mevlevijske tekije na Galati i neprikosnoveni autoritet u mevlevijskim krugovima, ostavio vrlo zapažen utjecaj, naročito kada je u pitanju komentiranje najpoznatijeg Rumijevog djela, *Mesneviye*. Knjiga pred nama upravo predstavlja osvrt na nužnost nastanka najpouzdanijeg komentara posljednjeg, “sedmog sveska” *Mesneviye*. “Sedmi svezak” ili kako je u literaturi češće spomenuto, *Knjiga Sedam*, stoljećima je predmet različitih kontroverzi i sporenja o pitanju autorstva. U većini dostupnih objavljenih redakcija i prijevoda *Mesneviye* pronalazimo šest svezaka, a pitanje u naučnim i tesavvufskim krugovima spornog “sedmog sveska” i Ankaravîjeva komentara na ovaj svezak iscrpno je rasvijetlila studija Elize Tasbihi *Hidden in Plain Sight: İsmâ'îl Ankaravî's Commentary on 'Book Seven' of Rûmî's Mathnawi*, objavljena u prestižnoj izdavačkoj kući De Gruyter početkom 2025. godine.

Uprkos činjenici da je İsmâ'îl Ankaravî autor jednog od najkredibilnijih komentara svih šest tomova

Rumijeve *Mesneviye*, njegov komentator *Knjige Sedam*, koja prema većini autora ne pripada Mevlani i samim tim ima status apokrifnog djela, izazvao je brojne kritike. Nakon što se pojavio Ankaravijev komentar, postao je gotovo neizbježno uporište na koje su se oslanjali potonji prevodioci i komentatori *Mesneviye*. Da je Ismā'il Ankaravī svojim autoritetom doprinio legalizaciji spornog "sedmog sveska" svjedoči i činjenica da je u idžazetnamama (diploma kojom se potvrđuju kompetencije za tumačenje *Mesneviye*) često navedena napomena poput: „...u skladu s onim što je utvrdio komentator Ankaravī“, što jasno pokazuje njegov utjecaj i autoritet u mevlevijskim krugovima. Razmjere tog utjecaja vidljive su i u savremenim istraživanjima na Zapadu, naročito kod Nicholsona koji u svojim radovima o Rumijsu i njegovom djelu neizostavno referira na Ankaravija.

Studija *Hidden in Plain Sight: Ismā'il Ankaravī's Commentary on 'Book Seven' of Rūmī's Mathnawī* sastoji se iz dva dijela podijeljena u sedam poglavlja. Prvi dio koji slijedi nakon Zahvala, Popisa ilustracija, Popisa tabela, Bilješke o transliteraciji, prevodu i dataciji i Skraćenica, čini uvodni dio "Book Seven of the *Mathnawī*" u dva poglavlja. U uvodnom dijelu autorica Tasbihi predstavlja "sedmi svezak" Rumijeve *Mesneviye*, ističući opravdanu sumnju da se radi o apokrifu, odnosno djelu koje, prema uvidu u sam sadržaj, nije napisao Rumi. U prvom poglavlju, pod naslovom "Importance of Book Seven" [Značaj sedme knjige] (str.

17–40), autorica upućuje na razloge nastanka sedmog dijela *Mesneviye* i Sultan Velelovu ulogu u nastojanju da u čast svoga oca, koji prema brojnim autorima nije uspio završiti svoje životno djelo, zaokruži tekst, slijedeći očev prepoznatljivi stil. Autorica sve rukopisne primjerke *Knjige Sedam* dijeli u dvije grupe: dva prepisa Rumijeve *Mesneviye* (autora Šayḥ Nağīb al-Dīna Rizā Tabrīzija i Šayḥ Muḥammada Tahanāwija), te rukopisni primjerci *Knjige Sedam* nastali kao prepisi primjerka iz Konje koji je napisao Bādi Tabrīzī, perzijski trgovac koji je živio u Konji. Uvodeći nas u tematiku, autorica predstavlja i sve poznate rukopisne primjerke "sedmog sveska" Rumijeva djela, kao i štampana izdanja. Pri tome iznosi pretpostavku da su gotovo svi rukopisi *Knjige Sedam* koji se danas čuvaju u rukopisnim zbirkama u Iranu i Turskoj prepisani na osnovu jednog rukopisa (MS Konya, No. 2033), koji je najstariji dostupni primjerak. Prepisivači su najčešće bili mevlevijski derviši, koji su svoje prepise posvećivali sultanu, velikom veziru ili, čak, određenoj mevlevijskoj tekiji. U drugom poglavlju, pod naslovom "Internal Evidence" [Uvid u sadržaj djela] (str. 41–74), problematizira se autorstvo nad "sedmim sveskom", na što, u poređenju sa prethodnih šest koje je napisao Rumi, ukazuju jezički i stilski nedostaci, dok na planu samog sadržaja autorica zapaža brojne nelogičnosti, poput pohvala izrečenih Fahrudinu Raziju, eksplicitnog referiranja na Ibn 'Arabijevo djelo *Fuṣūṣ al-ḥikam* i sl. Naime, kako autorica pojašnjava, Rumi je kritizirao Razija

“kao izdvojenog filozofa koji se oslanjao isključivo na puteve intelekta.” (str. 69). S druge strane, malo je vjerovatno da bi Rumi na ovom mjestu spomenuo Ibn ‘Arabijevo djelo ili komentar koji je na njega napisao Džami; on to nigdje ne čini u šest priznatih knjiga *Mesneville*. Povezivanje Rumija s Ibn ‘Arabijem zapravo je dio kasnijih pokušaja učenjaka i komentatora da Rumijeve stihove tumače kroz prizmu Ibn ‘Arabijeve misli. Upravo iz navedenih razloga “sedmi svezak” se smatra apokrifnim i vrlo upitnim u pitanju vjerodostojnosti. Uprkos velikom broju prepisa, *Knjiga Sedam* je ostala gotovo nepoznata, čini se opravdano ignorirana, sve dok Ismā‘īl Anḳaravī nije napisao komentar na nju. Imajući u vidu sva spomenuta neslaganja i sporenja, te općenito kontroverzu koja je pratila ovu knjigu, s razlogom se i ovaj autor našao na meti brojnih kritika.

U drugom, centralnom dijelu studije, koji obuhvata poglavlja 3–7, predstavljen je Anḳaravijev komentar “sedmog sveska” *Mesneville*. Naime, kako je poznato, Ismā‘īl Anḳaravī autor je i komentara *Mesneville* (svih šest svezaka) pod naslovom *Mecmūatü’l-leṭāif ve matmūratü’l ma‘ārif* (Zbirka suptilnosti i skrivena riznica znanja). U trećem poglavlju, pod naslovom “Ismā‘īl Rusūhī Anḳaravī” (str. 79–93) autorica donosi biografiju ovog istaknutog teologa, filozofa, mevlevijskog šejha i velikog autoriteta među potonjim komentatorima *Mesneville*, koji je, zahvaljujući svom djelu, stekao titulu “njegova ekselencija komentator” (Ḥaḍrat-i šāriḥ). Pored spomenutih komentara

Mesneville, kako autentičnih šest svezaka, tako i sedmog, Ismā‘īl Anḳaravī autor je tridesetak djela iz islamske gnoze, egzegeze Kur’ana, komentara različitih sufijskih tekstova, pa čak i poezije. Kada je riječ o njegovom tarikatskom djelovanju, poznato je da je prije pristupanja mevlevijskom tarikatu bio pripadnik halvetijskog i bajramijskog tarikata. Kao mevlevijski šejh, koji je bio *postnišin* Mevlevihane na Galati, smatra se vrlo utjecajnim sufijskim prvakom svoga vremena i promotorom Rumijevih duhovnih naučavanja.

Četvrto poglavlje, pod naslovom “Anḳaravī’s Commentary on Book Seven of the Mathnawī” [Anḳaravijev komentar sedmog toma *Mesneville*] (94–127), ključno je poglavlje ove studije, u kojem se autorica fokusira na Anḳaravijevo tumačenje *Knjige Sedam*, počevši od predstavljanja svih dostupnih rukopisnih primjeraka ovog djela, pa do detalja bitnih za stvaranje šire slike o recepciji i autentičnosti ovog djela. Osim mevlevijske tekije na Galati, gdje je Anḳaravī podučavao i obučavao druge sufije i gdje je dovršio svoj komentar na *Mesneviju*, autorica ističe da su poznata još najmanje dva važna sufijska centra u kojima su prepisivani rukopisni primjerci *Knjige Sedam*, što može ukazivati na to da se popularnost i promocija *Knjige Sedam* proširila i izvan samog Anḳaravijevog kruga učenika i studenata, odnosno mevlevijske tekije na Galati kao centra u kojem je bio zadužen za sufijsku obuku i obrazovni program. Eliza Tasbihi iznosi pretpostavku da postojanje više prepisa sačinjenih od

istog prepisivača može ukazivati na mogućnost da su različiti šejhovi ili drugi autoriteti naručivali ove prepise u nakani da što opsežnije promoviraju Rumijevo djelo.

U petom poglavlju, pod naslovom "Intellectuals and Reform in the Ottoman Empire" [Intelektualci i reforma u Osmanskom Carstvu] (128–146), analiziraju se društveni i religijski sukobi između uleme i sufija u osmanskome društvu u 17. stoljeću, razdoblju u kojem se može uočiti frekventnija pojava prepisa rukopisa *Knjige Sedam*. Upravo kontekstualizacijom društvenih okolnosti autorica osvjetljava Ankaravijevu potrebu i opravdanost namjere da napiše komentar na spornu *Knjigu Sedam* i time se suprotstavi vladajućim intelektualnim krugovima bliskim osmanskome dvoru.

U 17. stoljeću u Osmanskom Carstvu došlo je do žestokih sukoba između ortodoksnih ulemanskih krugova i sufijskih tarikata, pri čemu su mnogi šejhovi optuživani za heretičke prakse i političku subverziju. To je dovelo do progona, javnih smaknuća i zabrane djelovanja nekih sufijskih redova, posebno pod utjecajem kadizadelija. Kroz šesto poglavlje, "Authenticity of Book Seven: Ankaravī's Conflicts with 'Ulama' and Fellow Sufis" [Autentičnost *Knjige Sedam*: Ankaravijevi sukobi s ulemom i sufijskim bratstvima] (147–176), Tasbihi elaborira Ankaravijev iscrpan odgovor njegovim protivnicima čime on, kako zapaža, pokazuje ozbiljnu uključenost u raspravu o autentičnosti *Knjige Sedam* sa sufijama i mevlevijskim šejhovima svog

vremena. Također, autorica ističe kako je Ismā'īl Ankaravī izvanrednom sposobnošću tumačenja Rumijeva djela uspio pokazati nadmoć nad ostalim komentatorima *Mesneville*, te da je svoj komentar Ankaravī predstavio kao najpouzdaniji i najopsežniji komentar sačinjen na Rumijevu *Mesneviju*. Autorica, također, sa sigurnošću navodi da su Ankaravijevu savršeno poznavanje perzijskog i arapskog jezika, kao i njegovo široko znanje iz oblasti egzegeze, teologije, filozofije i prava, doprinijeli njegovom visokom statusu u osmanskome društvu i svrstali ga među elitne učenjake koji su uživali sultansku zaštitu. To mu je, zauzvrat, omogućilo veći utjecaj i nadmoć nad ostalim mevlevijskim šejhovima, ali i otvorilo mogućnost da se postavi kao vrhovni autoritet u komentiranju i najpouzdaniji mesnevihan (tumač *Mesneville*).

Sedmo poglavlje, "The Influence of Ibn 'Arabī" [Utjecaj Ibn 'Arabīja] (str. 177–206), pokazuje da se Ankaravī, premda izložen brojnim kritikama, nije distancirao od Ibn 'Arabījeve škole. Štaviše, deklarirao se kao vjerni sljedbenik i promotor doktrina Šejhu-l Ekbera. Autorica ukazuje na činjenice da je Ankaravī svojim interpretacijama Rumijevih stihova uspio osporiti neistomišljenike i zorno pokazati njihove nedostatke u interpretaciji Rumijeva teksta.

U zaključnom dijelu studije (Conclusion) Tasbihi sumira svoje istraživanje i poentira na nekoliko važnih stavki. Najprije, Tasbihi opravdava nastojanja mevlevijskih krugova da zaokruže i završe Rumijevo djelo, definirajući ih kao poticaj nekim

sufijama i pjesnicima da se sami upuste u poduhvate dovršavanja *Mesnevi*, što je u konačnici vrlo razložno polučilo brojne polemike o autorstvu nad *Knjigom Sedam*. Drugo, analizirajući stihove i stilske odlike teksta, autorica dolazi do zaključka da stihovi u ovom svesku nisu u potpunosti iz Rumijeva pera. Nadalje, analizom rukopisnih primjeraka i litografskih izdanja *Knjige Sedam*, kao i komentara na ovaj svezak, pokazuje da je Ismā'īl Ankaravī bio jedan od rijetkih koji su prihvatili autentičnost ovog teksta i da mu je, pisanjem zasebnog komentara, dao vjerodostojnost uprkos svim sporenjima. Treće, brojni prepisi Ankaravijeve komentara ukazuju na popularnost perzijske književnosti u osmanskome društvu, kao i izraženu potrebu mevlavija za promoviranjem *Knjige Sedam* i komentara na ovaj svezak.

Na osnovu svega navedenog možemo reći da studija *Hidden in Plain Sight: Ismā'īl Ankaravī's Commentary on 'Book Seven' of Rūmī's Mathnawī* doprinosi akademskom istraživanju Rumijeva djela, ali je važna i u kontekstu rasvjetljavanja društvenih prilika i okolnosti koje su rezultirale brojnim raspravama među ulemom i sufijama u 17. stoljeću. Time je autorica nesumnjivo doprinijela boljem razumijevanju intelektualnog miljea i društvene hijerarhije Osmanskog Carstva. Upravo na primjeru djela Ismā'īla Ankaravija moguće je sagledati više aspekata društvenih previranja klasičnog perioda Osmanskog Carstva. Sve navedeno nesumnjivo svjedoči o značaju i inovativnosti istraživanja Elize Tasbihi, zbog čega

studiju kao vrijedno referentno štivo preporučujemo akademskoj javnosti.

Madžida Mašić

Amina Šiljak–Jesenković i Madžida Mašić, SARAJEVSKI PJESNIK ZEKERIJA SUKERIJA: KNJIŽEVNO–TEORIJSKA STUDIJA I IZBOR IZ DIVANA, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2025, 191 str.

Knjiga *Sarajevski pjesnik Zekerija Sukerija: književno–teorijska studija i izbor iz Divana* autorica Amine Šiljak–Jesenković i Madžide Mašić predstavlja vrijedan i izuzetno značajan istraživački poduhvat u oblasti sistematiziranja i valoriziranja književne baštine Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Posebno je važna činjenica da autorice istraživanja realiziraju u okviru jedinog “nacionalnog instituta” koji se, između ostalog, bavi i proučavanjem historije bošnjačke (bosanske?) književnosti na orijentalnim jezicima. Ovu knjigu moguće je posmatrati i kao logičan nastavak tradicije orijentalne filologije u Bosni i Hercegovini, koja se – počevši od S. Bašagića, M. Handžića, H. Šabanovića, preko M. Mujezinovića, S. Trake, F. Nametka, S. Gačanin i S. Ilića – fokusirala na biografsko i filološko istraživanje pojedinačnih pisaca i književnih pojava, ali za razliku od svojih prethodnika, koji su baštinili filološko–pozitivističke ili stilističke paradigme, ova knjiga sugerira postepeni zaokret naše orijentalne filologije prema novim čitanjima i interpretativnim pristupima starijoj

književnosti. U tom kontekstu vrijedi spomenuti i studije Adnana Kadrića i Berina Bajrića, koje – uz ovu knjigu – također donose inovativna čitanja i interpretacije tekstova bošnjačke književnosti na orijentalnim jezicima.

Knjiga *Sarajevski pjesnik Zekerija Sukerija* strukturirana je u dva dijela. Prvi dio čini književnohistorijski pristup u kojem autorice kritičkom komparacijom različitih izvora rekonstruiraju biografiju pjesnika, pri čemu ne zaziru od preispitivanja zaključaka svojih prethodnika. Drugi dio donosi teorijsku analizu Sukerijine versifikacije, s posebnim fokusom na rimu i metar u gazelu. Autorice pokazuju da je Sukerija najviše pisao u klasičnoj formi gazela, ali ističu i njegova “odstupanja” u tzv. *muzeyyel* gazelu, u kojem se nakon mahlasbejta pojavljuje pohvala velikom veziru ili samom sebi. Ovakav postupak upućuje na kulturu mecenstva i, kako autorice primjećuju, na potrebu pjesnika za naklonošću i zaštitom moćnika. U teorijskom dijelu knjige autorice se ne zadržavaju samo na općim i načelnim pitanjima u vezi sa Sukerijinom poezijom, nego propituju i formalne zakonitosti gazela u divanskoj književnosti. Posebna pažnja posvećena je principima strukturiranja gazela – uključujući konstrukcije tipa imenica + imenica i druge modele – čime se precizno analizira unutrašnja organizacija stiha. Na temelju ovih analiza autorice zaključuju da Sukerija pripada plejadi pjesnika koji su dosljedno primjenjivali principe tzv. kvantitativne metrike te da njegova poezija, u tom smislu, ne odstupa od kanonskih ili

dominantnih estetskih formi epohe. U istom teorijskom okviru autorice ukazuju i na zastupljenost kraćih pjesničkih formi. Odmah iza gazela, kao dominantnog žanra, navode se kit'e, rubaije, tarihi, muhammesi, musammati i drugi oblici. Posebna pažnja posvećena je tarihu, specifičnom kulturno-memorijskom žanru, kojim autorice nastoje rekonstruirati pjesnikovu biografiju. Tragom toga, zaključuju da je Sukerija živio u Sarajevu od 1661. do 1671. godine, a potom tri naredne godine u Istanbulu. Tarih autoricama ne služi samo za rekonstrukciju biografije pjesnika već i cjelokupnog povijesnog konteksta: vojnih pohoda, izgradnje pojedinih džamija, požara i smrti značajnih ličnosti. U ovom istraživanju *tarih* se tretira kao svojevrsna “supstitucija” historiografiji, što ukazuje na mogućnost da književni tekstovi, u nedostatku historijskih izvora, mogu poslužiti kao izvori za rekonstrukciju zbilje. Sličnu metodu ranije, naprimjer, primjenjivao je Muhamed Hadžijahić. Autorice, međutim, jasno upozoravaju i na granice ovakvog pristupa. Sukerijini *tarihi* o pojedinim građevinama ili događajima – poput kule Čengića u Ratajima, požara u Sarajevu ili smrti šejha Bistrigije – predstavljaju jedino svjedočanstvo o nekim prostorima ili pojavama, pri čemu narativni (poetski) identitet građevine natkriljuje njegovo materijalno postojanje. Međutim, ono što, možda, nedostaje u ovom kritičkom obzoru jest poetska i estetska valorizacija *tariha*, budući da se u našoj književnoteorijskoj misli, izuzev Lamije Hadžiosmanović, niko

detaljno nije bavio ovim žanrom. U ovom kontekstu, zanimljivo bi bilo sagledati i tanatopolitiku, koncept smrti u osmanskoj kulturi, ideologizaciju i politizaciju smrti, odnosno razmotriti pitanje: nastavlja li se srednjovjekovni feudalni koncept smrti samo u okrilju druge vjere i tradicije?

Inovativno poglavlje u knjizi je osvrst na unutarnji svijet pjesnika. Autorice polaze od određenja Sukerijine poezije kao poezije Ljubavi, odnosno Ljubav smatraju temeljnim iskustvom iz kojeg pjesnik verbalizira svoje stanje. Za razliku od prethodnih istraživača (npr. Erola), koji su kod pjesnika prepoznali profanu ljubav, autorice smatraju da se njegova poezija može čitati i kao gnostička. Ovakvim pristupom autorice određuju interpretativni fokus i kod, odnosno gledište kroz koje recipijent treba čitati i razumijevati njegovu poeziju. Odluka autorica da interpretativni fokus bude gnostički i sufijski odredila je i sam kôd prijevoda izbora iz Divana. Određenje pjesnika kao pripadnika mevlevijskog reda dodatno naglašava ovaj fokus, jer je u duhovnoj i gnostičkoj tradiciji islama već etabliran Rumijev put spoznaje Ljubavi. Ovo poglavlje pokazuje kako se filozofija, poezija i religija spajaju na ideji čovjeka, budući da sva tri područja nastoje dokučiti, raskriti i spoznati njegovu ontološku bit. Polazeći od Chittickove teorije o spoznajnom putu sufija, autorice ukazuju na važan čovjekov spoznajni organ za književnost i umjetnost uopće – stvaralačku imaginaciju – koji različita iskustva, paslike i duhovne spoznaje nastoji prevesti u pojmljive

slike, metafore i simbole, kako bi predočio unutarnji duhovni potencijal čovjeka, odnosno pjesnika. U središtu ove poezije nalazi se čovjek; ona polazi od individue i ukazuje na njegov mikrokosmos u kojem se nalazi makrokosmički potencijal kao željeno i anticipirano stanje. Svaki čovjek, pa i naš pjesnik, u sebi nosi makrokosmički potencijal, a sve ono što odgojem, obrazovanjem i (samo)spoznajom raskrije predstavlja njegov lični svijet – viziju, njegov mikrokosmos, odnosno svjetonazore i poglede. Kako autorice naglašavaju, čovjeka u sufizmu, odnosno lirski subjekt u sufijskoj poeziji, ne određuje nešto izvana – nacija, kultura, politika ili ideologija. On se određuje iznutra spram Boga, Poslanika, pirova i šejhova kao žuđenih, anticipiranih stanja s jedne strane, dok se s druge određuje spram bilnog, životinjskog i mineralnog svijeta. Riječ je o otvorenom subjektu koji se konstantno mijenja i modificira, stalno potvrđuje i negira, raste i stagnira. To je, naime, subjekt koji nikada nije dovršen, totalan i potpun, već uvijek teži ka višem i drukčijem. Čak i kod evlija, kako navode autorice, taj put nikada nije dovršen – on uvijek traje i transcendirira. Tom “unutarnjem svijetu”, odnosno organima duhovne spoznaje, ne nameće se ništa izvana kao konačan ishod, već obrazovljivi i odgojivi potencijali čovjeka određuju se spram svijeta – duhovnog i materijalnog. Zato u islamskoj duhovnoj tradiciji ne postoji kolektivna predstava o Bogu; ona je uvijek individualna, u skladu sa spoznajom vlastitog makrokosmičkog potencijala (ruhanijetskog). Ovo

je prostor istinske, unutarnje slobode, koja je važnija od vanjske. Sukerijina poezija pokazuje da u potencijalitetu sve što može jedan čovjek, mogu svi ljudi; a takvu viziju čovjeka naučavala je velika književnost i sve religije. Repozitorij simbola i motiva koje autorice izdvajaju kao odraze ili slike unutarnjeg stanja pjesnika pokazuje da je u sufijskoj poeziji Drugi važan za proces samoodređenja. Tako se slavu određuje spram ruže, ašik spram mašuka, Medžnun spram Lejle, pri čemu su svi ti odnosi zasnovani na konceptu ljubavi. Ljubav čovjeka primorava da svim svojim bićem prizna Drugom bezuslovni, centralni značaj, odnosno u ljubavnoj ekstazi ljudsko biće lebdi između “Jastva” i “Tistva” (Buber) i u toj migraciji konstantno se samoodređuje. Unutarnji svijet pjesnika, kako autorice pokazuju, organski je povezan sa svijetom, otvoren je za Drugog, a sve s ciljem (samo)spoznaje i (samo)određenja. Pjesnik se tako, preko univerzalnih analogija – poput leptira i svijeće, kaplje i mora – kao simbola kosmičkih centrifugalnih i centripetalnih sila te unutarnjeg vremena, otvara svijetu i u njemu se konstantno potvrđuje ili negira. Pjesnik zna da jest nešto, ali ne zna šta jest; ono “šta možda jest” prepoznaje u svemu. Autorice pokazuju da Sukerijina poezija nudi pozitivnu sliku čovjeka u islamu koja subverzivno potkopava današnju stereotipnu predstavu o njemu kao biću smrti, negacije, zatvorenosti i izoliranosti. Ovakvu ideju čovjeka, kakvu autorice raskrivaju kroz Sukerijinu poeziju, treba afirmirati i poticati, jer ona nosi duboko humanističku poruku, dok je

sama poezija pravi reprezent literarnog humanizma. Potencijal čovjeka da u sebi objedini sve Božanske manifestacije – duhovne i pojavne – autorice ilustriraju motivom srca. Srce je, kako navode, Božija kuća, prostor u kojem se sve Božanske manifestacije mogu sintetizirati i objediniti u jedinstvo. Čovjek je jedino stvorenje koje u svom potencijalitetu može ostvariti ovu univerzalnu sintezu. Autorice posebno ističu motiv “umjetnosti Ljubavi” kao jedinstvo forme i sadržine, zakona i suštine, šerijata i tarikata. Da bi se postigla duhovna punina čovjeka, potrebna je organska povezanost sadržaja i forme, pri čemu u svakoj organskoj cjelini sadržaj već nosi potencijalitet za odgovarajuću duhovnu formu. Kao drugi segment unutarnjeg svijeta pjesnika autorice navode Iskonsku domovinu, koja predstavlja čovjekovo “pra-Ja” kojem teži. Riječ je o “ontološkoj postelji” spram koje čovjek određuje svoje trenutno biće, odnosno koju nosi u sebi kao potencijalitet (ruhanijet) i koje se mora prisjetiti (zikrom) ili je raskriti. Svako stanje u kojem se pjesnik nalazi, a koje ne vidi kao svoje savršeno stanje, predstavlja tuđinu. Svaki čovjek svoje trenutno stanje ne poima kao puninu i cjelinu, već osjeća da može biti mnogo više od onoga što trenutno jest, pa se ta necjelovitost i nepotpunost može tumačiti kao tuđina. Ta arhetipska, Iskonska domovina – kao žuđeno i savršeno stanje – prisutna je u samom čovjeku i djeluje kao temeljno mjerilo prema kojem se on u sadašnjosti samoodređuje, otkrivajući njenu prisutnost kroz vlastite unutarnje tmine. Čovjek

tako organski čuva stanje iz prošlosti – iz *elestu bi rabbikum* – u tkivu svoje sadašnjosti. Riječ je o unutar-njem, cikličkom vremenu u kojem su prošlost i sadašnjost nerazdvojivo isprepletene, međusobno se čuvaju i ogledaju jedna u drugoj, naročito kroz praksu zikra i šehadeta, čime se uspostavlja kontinuitet između onog što je bilo i onog što jest, ali i otvara prostor za ono što može biti.

Nehrudin Rebihić

Madžida Mašić, RUKOPISNE ZBIRKE NA ORIJENTALNIM JEZICIMA U FRANJEVAČKIM SAMOSTANIMA, MEDRESAMA I TEKIJAMA U BOSNI I HERCEGOVINI, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2024, 251 str.

Knjiga *Rukopisne zbirke na orijentalnim jezicima u franjevačkim samostanima, medresama i tekijama u Bosni i Hercegovini* dr. Madžide Mašić, objavljena u izdanju Orijentalnog instituta Univerziteta u Sarajevu, donosi jedno od najcjelovitijih istraživanja bosanskohercegovačke rukopisne baštine objavljeno u posljednjim decenijama. Autorica se u svom radu fokusira na zbirke rukopisa na arapskom, turskom i perzijskom jeziku koje su se stoljećima čuvale i koristile u okviru franjevačkih samostana, medresa i tekija, a koje su, iako relativno malobrojne i do sada tek djelomično predstavljene, od iznimne važnosti za razumijevanje kulturne i intelektualne povijesti Bosne i Hercegovine.

Knjiga je koncipirana u devet cjelina, pod naslovima: *Uvod, Kraći historijski osvrt na nastanak rukopisnih zbirki u Bosni i Hercegovini, Rukopisne zbirke u franjevačkim samostanima u Bosni i Hercegovini, Popis bosanskohercegovačkih prepisivača rukopisa u samostanskim zbirkama, Rukopisne zbirke u bosanskohercegovačkim medresama, Rukopisni fondovi bosanskohercegovačkih medresa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Rukopisne zbirke bosanskohercegovačkih tekija, Zaključak, Summary*, te kao appendix *Autografi i djela bosanskohercegovačkih autora u rukopisnim zbirkama samostana, medresa i tekija u BiH*. Na kraju je priložena nužna znanstvena aparatura: *Literatura, Indeks naslova rukopisnih djela i Indeks imena autora i prepisivača rukopisnih djela*. Već sama struktura knjige pokazuje autorčinu namjeru da sistematizira ovaj složeni korpus građe, učini ga preglednim i dostupnim te omogući njegovo buduće istraživačko korištenje.

Dr. Mašić u uvodnom poglavlju knjige naglašava da kada je riječ o zbirkama rukopisa na orijentalnim jezicima u bosanskohercegovačkim franjevačkim samostanima, medresama i tekijama, one nisu bile sveobuhvatno predstavljene u prethodnim istraživanjima, te da je cilj njezinoga rada ponuditi sintetički pregled postojećih saznanja, uz njihovo ažuriranje, reviziju i dopunu vlastitim istraživačkim nalazima i zaključcima. Studijom je obuhvaćeno 1.315 rukopisnih kodeksa iz različitih disciplina, među kojima najviše

prostora zauzimaju djela koja su bila sastavni dio nastavnih programa i obrazovnog sistema u Bosni tokom osmanskog razdoblja.

U svome kraćem, ali metodološki važnom historijskom osvrtu autorica tematizira ključne procese u nastanku i širenju rukopisnih kolekcija, naročito vakufljenje rukopisa i prepisivačku djelatnost. Dr. Mašić ističe da su upravo te prakse omogućile kontinuirano formiranje fondova, kako privatnih, tako i onih institucionalnih, pri čemu se jasno očituje interakcija između obrazovnih i duhovnih zajednica.

Najopsežnije i najrazrađenije poglavlje posvećeno je rukopisnim zbirkama u franjevačkim samostanima. Dr. Mašić daje detaljan pregled fondova Arhiva Franjevačke provincije, Franjevačkog samostana Petrićevac, Profesorske knjižnice Franjevačke gimnazije u Visokom i Muzeja Franjevačkog samostana Tolisa Vrata Bosne. U tom kontekstu, posebno se osvrće na pionirski rad Hivzije Hasandedića na ovom polju, čija istraživanja s uvažavanjem razmatra, ali ih i značajno nadopunjuje vlastitim istraživačkim doprinosom. Novinu u pristupu predstavlja i metodološka inovacija dr. Mašić – prikaz građe putem tabela i grafikona, čime je omogućen pregled tematske i jezičke strukture rukopisnih kolekcija, kao i njihovih obrazovnih i kulturnih funkcija. Takva prezentacija znatno olakšava mogućnosti budućih uporednih analiza rukopisne građe i predstavlja značajan iskorak u dosadašnjim istraživanjima i proučavanjima rukopisne baštine u Bosni i Hercegovini.

U poglavlju o rukopisnim zbirkama medresa dr. Mašić donosi pregled rukopisa iz niza bosanskohercegovačkih medresa koje su tokom povijesti imale važnu obrazovnu funkciju. Najveći dio ove građe danas se nalazi u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, ali dio se i dalje čuva u aktivnim medresama u Travniku i Banjaluci. Autorica se ne zadovoljava pukim statističkim nabrojanjem, već selektivno izdvaja rukopise od posebne važnosti – one koji se ističu raritetnošću, umjetničkom vrijednošću ili kulturnim značajem – čime doprinosi dubljem razumijevanju obrazovnog sistema, znanstvene povijesti i tradicije te kulturnog identiteta bošnjačkog stanovništva u osmanskom periodu.

Dr. Mašić pokazuje da i manji rukopisni fondovi tekija imaju višeslojnu kulturnu i duhovnu vrijednost, promatrajući ih kroz prizmu duhovnih praksi i društvenih funkcija tekija. Posebna pažnja posvećena je Hadži Sinanovoj tekiji u Sarajevu, koja ilustrira širi značaj ovih zbirki unutar kulturno-historijskog konteksta. Zbirka ove tekije, koja obuhvata i djela iz oblasti medicine i psihoterapije, jasno potvrđuje specifičnu ulogu tekija, ne samo kao kulturnih i duhovnih centara već i, u određenoj mjeri, kao zdravstvenih institucija, čime dr. Mašić značajno doprinosi razumijevanju njihove kompleksne funkcije unutar povijesnog i društvenog konteksta osmanske Bosne.

U zaključnim razmatranjima knjige, dr. Mašić sistematski sumira rezultate svog istraživanja, ističući najvažnija saznanja o strukturi, sadržaju i tematskoj raznolikosti rukopisnih zbirki u

franjevačkim samostanima, medresama i tekijama u Bosni i Hercegovini. Autorica posebno naglašava važnost identifikacije bosanskohercegovačkih prepisivača i autora, kao i uloge pojedinih institucija u očuvanju i širenju znanja, čime pruža cjelovit uvid u intelektualni i kulturni život Bosne i Hercegovine tokom osmanskog perioda. Pored deskriptivnog prikaza, zaključci do kojih dolazi dr. Mašić nude i metodološke smjernice za buduća istraživanja, potvrđujući značaj ove knjige kao temeljnog referentnog izvora za proučavanje rukopisne baštine i kulturne povijesti regije.

Dodatnu vrijednost knjizi daje popis autografa i djela bosanskohercegovačkih autora i prepisivača, čime se posebno ističe doprinos lokalnih učenjaka i pisara. Ovaj segment studije jasno svjedoči o nastojanju autorice da domaće stvaraoce uvrsti u širi kontekst orijentalno–islamske znanstvene povijesti te potvrdi njihovu važnost u izgradnji kulturne i intelektualne povijesti Bosne i Hercegovine. Također, valja posebno istaknuti obimnu i pomno odabranu bibliografiju, koja svjedoči o temeljitosti istraživačkog rada i visokom akademskom standardu i odgovornosti dr. Mašić. Popis korištenih izvora ne samo da odražava uvid u dosadašnja istraživanja već i pažljiv i kritički pristup literaturi, čime dodatno potvrđuje znanstvenu pouzdanost i metodološku rigoroznost same studije.

U svjetlu svega izloženog može se s pravom zaključiti da knjiga *Rukopisne zbirke na orijentalnim jezicima u franjevačkim samostanima, medresama i tekijama u Bosni i*

Hercegovini predstavlja prvi sveobuhvatni i sistematski prikaz rukopisnih zbirki koje se vežu za franjevačke samostane, medrese i tekije u Bosni i Hercegovini. Integracijom različitih izvora, kritičkim odnosom prema prethodnim istraživanjima, uvođenjem novih saznanja i inovativnom metodološkom prezentacijom građe ovo djelo otvara nova istraživačka polja i pruža dragocjen temelj za buduća komparativna i interdisciplinarna istraživanja. Dr. Mašić nudi nam studiju od trajne vrijednosti za bosanskohercegovačku, ali i širu istraživačku zajednicu u području orijentalnih i kulturno–historijskih studija, koja predstavlja nezaobilazni referentni izvor za buduća istraživanja rukopisne građe te kulturne i intelektualne povijesti Bosne i Hercegovine.

Dželila Babović

Aladin Husić, SARAJEVSKI JEVREJI OD DOLASKA U BOSNU DO 1878. GODINE, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2024, 190 str.

Otvorenost Bosne da na njenoj teritoriji od srednjeg vijeka žive pripadnici više konfesija, prije svega Crkve bosanske, te katoličke i pravoslavne vjere, govori nam o njenoj multikulturnoj tradiciji. U srednjovjekovnoj bosanskoj državi živjelo je stanovništvo različitih konfesija. Zbog toga se srednjovjekovna banovina, a od 1377. godine Kraljevina Bosna, razlikovala ne samo od susjednih zemalja nego i od država na širem evropskom prostoru. Znajući za takvo stanje, Bosna je bila

interesantna kako za pojedince tako i za manje i veće grupe stanovnika van njenih granica koji nisu imali uslova da žive po svojim svjetonazorima. Zbog toga su u Bosnu dolazili ljudi raznih nacionalnih i konfesionalnih pripadnosti, zanimanja i društvenog položaja. Sve su ih, bez većeg opiranja, primale osmanske vlasti u Bosni i domaće stanovništvo, kako bi živjeli u miru i sa svojim svjetonazorima.

Tradicija tolerancije prema drugom i drugačijem nastavljena je i u osmanskome periodu (1463–1878). Kada je u 15. stoljeću u više evropskih država počeo progon Jevreja, a na Pirinejskom poluostrvu i muslimana, jedan dio ih se selio na teritorije zemalja sjeverne Afrike u evropske države i Osmansko Carstvo. Iseljavanje je nastavljeno i u 16. stoljeću. Jevrejsko stanovništvo je dolazilo pojedinačno, u malim i većim grupama. U novoj sredini nastavili su da žive i rade poslove koje su obavljali i u mjestima odakle su prognani. Osmanske vlasti su ih prihvatale bez predrasuda. Osnovno pravilo bilo je da poštuju zakone države u kojoj borave. Centri doseljavanja bili su Istanbul i drugi veći osmanski gradovi. Posebno su se doseljavali u Solun zbog geostrateškog položaja i značaja luke, gdje su do početka 20. stoljeća živjeli u velikom broju. Vremenom su pojedini uglednici i bogatiji Jevreji počeli obavljati značajnije državne poslove. Naročito su bili brojno prisutni u finansijama i trgovini. Iz Istanbula, Soluna i drugih mjesta počeli su se zbog poslova doseljavati u druga osmanska mjesta. Tako se sredinom 16. stoljeća jedan dio Jevreja doselio u Sarajevo. To je

vrijeme kada je Sarajevo već bilo u rangu šehera.

Cijeneći ulogu koju su Jevreji imali u historiji Bosne i Hercegovine, dr. Aladin Husić uočio je taj značaj i na osnovu izvora osmanske, zapadne i domaće provenijencije, te objavljenih dokumenata i literature, napisao monografiju *Sarajevski Jevreji od dolaska u Bosnu do 1878. godine*. Tekstualni dio sastoji se od Uvoda, 17 poglavlja, Zaključka, Sažetka te Popisa izvora i literature. U drugom dijelu rukopisa autor je donio objavljenih izvora: Popis Jevreja krajem 17. stoljeća sa više podnaslova, Popis uzajamnog jamčenja, koje je u historiji poznato pod imenom *ćefilema*, kao i gdje je jevrejska zajednica živjela u Sarajevu i u kojim mahalama u popisima 1841. i 1851. godine.

U uvodnom dijelu dr. Husić upoznaje čitaoca s autorima i njihovim radovima koji su pisali o prisustvu Jevreja u Bosni od 1463. do 1878. godine. Cijeli tekst pisan je stručno, tematski i hronološki. Ovo je izuzetno korisno i za buduće naučnike koji se budu bavili prošlošću jevrejskog naroda u Bosni i Hercegovini, jer na jednom mjestu imaju izuzetno dobar pregled mnogih autora i radova o pripadnicima jevrejskog naroda u Bosni. Na stranicama knjige donesen je jedan interesantan pristup pogledu na formiranje, stasavanje i afirmaciju jevrejske zajednice u Sarajevu i širom Bosne i Hercegovine tokom višestoljetne osmanske vladavine. Tek tada čitaoca upoznaje sa ranijim dešavanjima i doseljavanjima Jevreja u Bosnu, te kroz kakve izazove su se suočavali. Nezaobilazno je bilo

obratiti pažnju i na boravak Jevreja u susjednoj Dubrovačkoj Republici. Na osnovu radova Jorja Tadića, Vesne Miović i drugih historičara upoznaje čitaoca o ponašanju dubrovačkih vlasti prema doseljenim Jevrejima. Razlog za ovako pisanje bila je uska povezanost Jevreja u Bosni i njihovih sunarodnika u Republici sv. Vlaha.

Prva vijest o boravku Jevreja u Sarajevu je zabilježena 1557. godine. U široj bosanskohercegovačkoj historiografiji bilo je mišljenje da su po dolasku u Šeher organizirali općinu 1580. godine i da su tih godina na mjestu Velika avlija podigli han i sinagogu. Međutim, ovo dosadašnje mišljenje autor je obradio i podvrgao naučohistorijskoj kritici. Ranija prihvaćena pisanja i predaju u narodu dr. Aladin Husić na najbolji način koriguje. Upravo na ovom mjestu pokazao se kao vrstan i orijentalist i osmanista. Dotadašnje mišljenje o 1580. kao godini kada su Jevreji navodno izgradili han i sinagogu u Velikoj avliji stručno, precizno i sa činjenicama je negirao. Njegovo mišljenje je da se to desilo tek stoljeće kasnije, sredinom 17. stoljeća. Koristeći izvore i literaturu, on navodi da je postojeća teza neodrživa jer broj Jevreja u Sarajevu je 1580. godine bio veoma mali, što potvrđuje i osmanski popis iz 1604. godine.

Autor nas upoznaje i sa pisanjem više putopisaca i vizitatora o Jevrejima Sarajeva u 17. stoljeću. Veliku pažnju poklanja i njihovom životu u posljednjim decenijama 17. stoljeća, u vrijeme velikog Bečkog rata (1683–1699), kao i u prvim decenijama 18. stoljeća. Tada je u Sarajevu

živjelo 214 jevrejskih porodica, od kojih je 65 državi plaćalo porez. Njihovi poslovi, naročito trgovina, bili su razgranati na više strana. Između ostalog, imali su poslovne kontakte sa trgovcima Soluna, Dubrovnika, Ankone i drugih mjesta. Jevrejske zanatske radnje i trgovački dućani bili su u čaršiji, a porodice su im stanovale po sarajevskim mahalama. Na ovom mjestu dr. Husić precizno navodi u kojim mahalama i koliko je bilo jevrejskih kuća od 17. stoljeća do 1878. godine.

Na stranicama studije piše i o institucionalnom organizovanju Jevreja. Općina je imala Statut. Do sredine 17. stoljeća formirala je svoje sudstvo koje je rješavalo njihova lokalna pitanja. Po mišljenju autora, jevrejska općina u Sarajevu organizovana je 1631. godine, a ubrzo je uspostavljen i sud. U Sarajevu je prvi poznatiji rabin bio Samuel Baruh, a posljednji u osmanskom periodu Jozef Finci. Kada je krajem osmanske vlasti u Sarajevu izgorjela sinagoga, osmanske vlasti su u kratkom vremenu dale saglasnost da se obnovi.

Za razliku od brojnih evropskih gradova u kojima su Jevreji živjeli u *getima* (zatvorenim kvartovima), to nije bio slučaj u Sarajevu. Najviše ih je živjelo u Velikoj avliji, ali i u okolnim ulicama u centru grada. Njihov dolazak odvijao se evolutivno. U pravilu su pojedinačno i u manjem broju dolazili i počeli se naseljavati odrasli, poslovni ljudi, a tek kasnije dolaze i njihove porodice. To se najbolje vidi iz *sidžila* – sudskih protokola u kojima je bilježeno sve što se tiče života i rada kako pojedinca tako i zajednice.

Kao vrstan stručnjak u čitanju osmanskih dokumenata, dr. Husić u vezi s naseljavanjem Jevreja u Sarajevu navodi podatke iz sidžila. Želeći dati što više informacija, piše i o porodičnom životu Jevreja. Konstatuje da su tadašnje jevrejske porodice u prosjeku brojale po šest članova i da su bile međusobno povezane. U knjizi to i tabelarno prikazuje. Time potvrđuje i pisanje da se jevrejska populacija brzo uvećavala zahvaljujući i relativno visokom natalitetu, ali i povoljnom društvenom i poslovnom okruženju, koji su utjecali na njihov dolazak ne samo u Sarajevo nego i u druge urbane sredine u Bosni. U želji da donese što više informacija, autor čitaoca upoznaje i o prosječnoj starosti i drugim interesantnim podacima. Vrlo korisno i pregledno hronološki i abecednim redom navodi jevrejska porodična prezimena. U posebnom poglavlju piše i o prelasku Jevreja na islam, te konstatuje da se to odvijalo pojedinačno i bez bilo kakvog pritiska.

U posljednjim poglavljima ističe da su sarajevski i Jevreji u Bosni, osim trgovine, bili i vrsne zanatlije. Između ostalog, bavili su se kožarstvom, držali koze, te bili poznati po proizvodnji raznih sireva. Naročito su bili poznati po proizvodnji jedne vrste sira pod imenom *kačkavalj*. Ovi podaci dopunjuju dosadašnja saznanja o jevrejskim zanimanjima na tlu Bosne i Hercegovine.

Od 18. stoljeća Jevreji se u većem broju bave bankarskim poslovima. No, trgovina i trgovački poslovi imali su posebno mjesto. To govori i podatak da su 1820. jevrejski trgovci

u Sarajevu držali oko 30% vakufskih dućana. Među drugim poslovima u kojima su bili zastupljeni, Jevreji su bili ljekari, apotekari (farmaceuti), krčmari, te razne zanatlije, ali bilo ih je i nosača – *hamala*. Prema dostupnim podacima, dr. Aladin Husić navodi da su Jevreji bili zastupljeni u 44 zanimanja i službe koje pojedinačno navodi.

Imajući u vidu sve navedeno, zadovoljstvo mi je da svim naučnim radnicima i čitaocima dobre knjige preporučim da obavezno u svojim bibliotekama imaju i knjigu dr. Aladina Husića *Sarajevski Jevreji od dolaska u Bosnu do 1878. godine*. Ovom knjigom se upotpunjuje bogata i interesantna prošlost Bosne i Hercegovine.

Enes Pelidija

Nenad Filipović, ACTA OTTOMANICA SARAEVOENSIA: OSMANSKI DOKUMENTI ARHIVA ORIJENTALNOG INSTITUTA UNIVERZITETA U SARAJEVU – STUDIJSKI KATALOG, Univerzitet u Sarajevu – Centar za istraživanje i razvoj, Sarajevo, 2024, 298 str.

Bavljenje arhivskom građom, a prije svega čitanjem osmanskih izvora, zahtjevan je posao koji podrazumijeva posjedovanje višestrukih naučnih kompetencija, najprije poznavanje osmanske diplomatike sa paleografijom te orijentalnih jezika. Naročito je kompleksno naučno interpretirati pročitano građu kako bi ona zadovoljila sve kriterije koje treba da ima studija takve vrste. Upravo je takav slučaj sa monografijom – studijskim katalogom

Acta Ottomanica Saraeviensia (osmanski dokumenti Arhiva OIS UNSA) autora Nenada Filipovića, osmaniste koji se godinama bavi primarnim izvorima. Knjiga je izašla iz štampe 2024. godine, a dio je projekta *DigiProHUMANE* – Promoviranje digitalne infrastrukture u oblasti humanističkih nauka i umjetnosti, koji je finansiralo Ministarstvo za nauku, visoko obrazovanje i mlade Kantona Sarajevo.

Prvi dio Monografije (str. 7–23) posvećen je iscrpnom historijskom prikazu razvoja Orijentalnog instituta, naučne ustanove koja je osnovana 1950. godine, ali čiji korijeni sežu u austrougarski period i osnivanje Zemaljskog muzeja u kojem se među raznovrsnom građom čuvao određeni broj osmanskih dokumenata. Njih su sakupljali i obrađivali poznati naučnici i entuzijasti od kojih je svaki, na svoj način, dao doprinos razvoju te vrste muzejske građe nabavljanjem, inventarisanjem i radom uopće. Filipović je hronološkim redom predstavio sve muzejske radnike koji su radili na ovom fondu, kao što su: Riza ef. Muderizović koji je uspostavio prve inventarne knjige zbirke *Manuscripta turcica* te inventarisao osnovni fond sidžila, zatim Vladislav Skarić, Derviš M. Korkut, Branislav Đurđev, Hazim Šabanović, Hamid Hadžibegić i Nedim Filipović. Neki od njih će kasnije imati značajnu ulogu u osnivanju i radu Orijentalnog instituta. U okvirima ove monografije predstavljen je i rad Arhiva Orijentalnog instituta od 1950. godine do danas. U ovom poglavlju je također opisan period agresije na Bosnu i

Hercegovinu (1992–1995) kada je 17. maja 1992. godine izvršen kulturocid i zapaljen Orijentalni institut. Osim bibliotečke, izgorjela je važna arhivska građa koja je podrazumijevala raritetne primjerke dokumenata koji su po više kriterija bili jedinstveni na ovim prostorima. Među njima su se, kako navodi Filipović, nalazile četiri zbirke dokumenata: *Manuscripta Turcica*, Zbirka sidžila, Vilajetski arhiv te Zbirka tapija. Pored toga, Arhiv je posjedovao mikrofilmovanu građu, kao i dva neregistrovana važna fonda. Filipović je u ovom poglavlju također opisao i poslijeratni period, sve do danas kada arhivski fond predstavlja: dio starog fonda pojedinačnih dokumenata, 114 dokumenata iz zbirke *Manuscripta Turcica* koji su sačuvani pošto su bili na reversima, ostaci zbirke sidžila (devet različitih sidžila, 17–19. vijek) te Hlivanjska zbirka od 400 dokumenta koju je Orijentalni institut otkupio početkom 2017. godine.

U drugom, najvažnijem, dijelu ove monografije Filipović je odabrao i predstavio trideset dokumenata koji obuhvataju period od 1612. do 1833. godine. Radi se o klasičnom i predtanzimatskom periodu osmanske historije ovih prostora koji obuhvata različite vrste dokumenata koji su prezentirani hronološki (str. 33–278), a to su: fragment vakufname, temesuk, valijski berat, hudždzet, poništeni hudždzet što je rijetkost, popis ostavine, tapija–posjedovna, ferman, arzuhal – lična predstavka, i'lâm – zvanični kadijski izvještaj, mazhar, tezkira, privatno i povjerljivo pismo, platežno doznačno pismo s ličnim

pečatom te pismena izjava. Svaki dokument ima naslovni regist, opširan opis koji uključuje kontekstualizaciju dokumenta, prevod opisa na engleski jezik, transliteraciju koja je urađena po sistemu *İslâm Ansiklopedisi* (arapski i perzijski dijelovi transkribovani su prema sistemu DMG) te faksimile. Nenad Filipović je detaljno analizirao stanje svakog dokumenta te, u skladu sa stupnjem oštećenja i degradacijom, ocijenio koliko je hitan postupak konzervacije. Među odabranim reprezentativnim dokumentima se nalaze neki koji su jedinstveni primjerci iz više vizura, ne samo pravno–historijske nego i umjetničke. To su dokumenti koji su važan izvor za historiju osmanske vlasti na određenim lokalnim područjima i njihov urbani razvoj, a od posebnog su značaja za Livno i aristokratiju vezanu za taj kraj. Dokumenti ujedno nude obilje informacija o različitim povijesnim temama, kao što su: agrarna historija na lokalnom nivou, lokalna socijalna historija, društveno–ekonomski položaj žene i djece siročadi, imovinska pitanja uopće, kao i brojne druge teme iz historije jezika i antroponimije.

I na kraju, važno je istaknuti tehničko uređenje knjige. Papir je visokokvalitetan, a dizajn korica i knjižnog bloka također su vrlo stručno uređeni. Fotografije koje je radio akademski fotograf Dženat Drešković također su vrlo kvalitetne i profesionalno urađene, tako da oni koji znaju čitati dokumente doslovno mogu tumačiti komplicirane ligature s fotografija. Kako se 2025. godine obilježava 75 godina

postojanja Univerziteta u Sarajevu – Orijentalnog instituta, moglo bi se reći da je ova monografija izašla iz štampe u pravi čas. Ne samo što će sadašnjim i budućim osmanistima, ali i filolozima, služiti kao važan izvor za daljnja istraživanja, nego je i pravi reprezent kako se originalni izvori priređuju i kako se predstavlja institucija s dugogodišnjom tradicijom kao što je Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu.

Lamija Ljuša

PISMA HAMDIIJE KREŠEVLJAKOVIĆA MUHAMEDU HADŽIJAHIĆU (1938–1959), priredio Amer Maslo, Historijski arhiv Sarajevo i Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2024, 188 str.

Dopisivanje naučnika u prošlosti zasigurno produbljuje naše uvažavanje intelektualnog diskursa, pokazujući kako su se ideje razvijale, raspravljale i usavršavale tokom vremena i u njihovo vrijeme. Takva je u knjizi pred nama korespondencija između Hamdije Kreševljakovića i Muhameda Hadžijahića koji su se dopisivali između 1938. i 1959. godine, razmjenjujući pisma koja su pružala uvid u njihove intelektualne rasprave, promišljanja i svakodnevne brige. Ova pisma pokrivaju i teme vezane za osmanske studije, povijesnu metodologiju i intelektualne izazove tog vremena te izazove rada u politički osjetljivom okruženju.

Knjiga se sastoji od Predgovora, Riječi urednika (7–14), Uvoda priređivača Amera Masle (15–27),

Prepisa 86 pisama koje je Hamdija Kreševljaković uputio Muhamedu Hadžijahiću u periodu od 1938. do 1959. godine (29–154), Priloga u vidu fotografija zanimljivih pisama i dopisnica (155–162), Literature i indeksa (180–186), te Izvoda iz recenzija prof. dr. Dženite Karić (Univerzitet u Amsterdamu – Fakultet humanističkih nauka) i prof. dr. Amira Duranovića (Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet) (187–188).

Iz semiotičke vizure zanimljiva je na naslovnoj korici dopisnica na kojoj je simbol NDH prekriven simbolikom zvijezde Demokratske Federativne Jugoslavije koja označava socijalističku orijentaciju – znak za vremenski kontekst tranzicije i ideološki okvir koji je u pozadini prepiske između prijatelja i kolega. Oni se nisu u vezi s tim izjašnjavali, ali se to mora uzeti u razmatranje u smislu historijskih narativa i ideoloških tranzicija koji su oblikovali intelektualni život i historijske društvene obrasce. Korica je, i prije nego se otvori knjiga, vizualni argument vremena koje su pisma obuhvatila u zrelim godinama Hamdije Kreševljakovića (umro u 71. godini).

Zašto su pisma kao arhivski izvori važna, o čemu nam govore i šta ih trebamo pitati da bi nam odgovorila? U prošlim vremenima, daljim ili bližim, prijateljstva između naučnika i intelektualaca održavala su se i kroz prepisku, što je značilo razmjenu ideja, zajedničku borbu i međusobno ohrabrivanje i, ako izuzmemo ličnu povezanost, oblikovala su intelektualne pokrete, dokumentovala

političku klimu i bila dragocjen izvor za historiju.

Istraživač mora imati slojevit interdisciplinarni pristup čitanju ovakvih pisama, istražujući historijski kontekst, lingvističku analizu i intertekstualne veze kako bi se često moglo čitati između redova i otkriti skrivene činjenice i prikrivene izjave. Primjerice, kontradikcija i ironija kroz koje se mogu suptilno kritizirati političke i društvene norme ili nečiji stavovi. Skriveni detalji u pismima često su tihi protesti, prikrivena upozorenja ili fragmenti neispričane historije, što pažljivim čitanjem istraživači mogu rekonstruirati i vidjeti dublju suštinu iza teksta.

S emocionalne strane gledano, postoji nešto duboko ljudski u zapisivanju misli i čekanju odgovora. Pismo nije samo poruka, već je to trenutak prisutnosti, čak i preko udaljenosti i protoka vremena. U prijateljstvima koja su se očuvala na ovaj način, povjerenje i razumijevanje produbljuju se sa svakom razmjenom, stvarajući veze koje preživljavaju ratove, ideološke promjene i samo vrijeme.

Ako se uzme u obzir vremenski raspon pisama, intelektualni život prije Drugog svjetskog rata i u socijalističkoj Jugoslaviji značajno se razlikovao zbog političkih, ideoloških i društvenih transformacija, tako da je i to uticalo na dublje relacije prijatelja koji su se dopisivali i čiji se odjeci zasigurno mogu iščitati između redova. Emocionalno se to odražavalo na relacije uslijed specifičnih historijskih konteksta u kojima su nastale, koji su bili različiti po svojim političkim i intelektualnim

pejzažima. Ono što je iz pisama vidljivo jest prijeratni fragmentirani politički diskurs muslimanske intelektualne elite i polarizirane debate, dok je kontrolirani intelektualni život u socijalističkoj Jugoslaviji prikrivio te nesuglasice, koje su prešle u različite stavove, animozitete i interese zbog kojih su nastajala i nestajala dugogodišnja prijateljstva. Oni su obojica kao historičari svjesno dokumentirali događaje s analitičkom preciznošću u svom naučnom radu, ali njihova pisma otkrivaju njihova osobna razmišljanja, frustracije i nade, pružajući dublje razumijevanje njihovog doba kao šireg konteksta i etičkih izazova u vrijeme kada su pisali svoje radove. Paralelno kontekstualno istraživanje nastanka korespondencije omogućuje razumijevanje povijesne i političke pozadine u kojoj je pismo napisano i može otkriti nijanse koje možda nisu očite na prvi pogled.

Njihova objavljena pisma služe kao primarni historijski izvori, nudeći uvid u njihove istraživačke dileme, lične refleksije i širi društveno-politički kontekst Bosne i Hercegovine sredinom 20. stoljeća, te njihov politički identitet, akademsku borbu i doprinos historiografiji. Vremenski okvir dopisivanja Kreševljakovića i Hadžijahića ukazuje na prijateljstvo koje nosi jedinstvenu dubinu – posebno u vremenu kada su pisma bila primarno sredstvo povezivanja na daljini. Za razliku od prolaznih razgovora, pisma zahtijevaju namjeru, razmišljanje i strpljenje, što prijateljstva izgrađena pisanjem često čini duboko promišljenim i trajnim.

Ovakva pisma su izazov za istraživače koji barem djelomično pamte ili su živjeli u socijalističkoj Jugoslaviji i koji odmakom vremena i sazrijevanjem u drugačijem intelektualnom okviru mogu da naprave objektivne analize uticaja političkih okolnosti na intelektualnu historiju država nastalih raspadom bivše Jugoslavije. Bilo bi dragocjeno ako bi se i ostala pisma iz privatne arhive kompletirala uz druga pisma, kao i druge izvore iz tog perioda kako bi se čuli glasovi običnih pojedinaca i istaknutih ličnosti, jer intelektualna historija nije izgrađena samo na velikim idejama ili elitnim diskursima – ona napreduje na životnim iskustvima, razmišljanjima i borbama društva u cjelini. Pisma kao duboko lični, a opet historijski dokumenti, koji objelodanjuju detalje, služe kao „fragmenti istine“, obuhvatajući perspektive koje se često previđaju u zvaničnim narativima.

Naučni interes mladog istraživača Amera Masle, u smislu izbora Kreševljakovićevih pisama kao izvora za šira kontekstualna istraživanja, govori o njegovom istančanom naučnom, etičkom i emocionalom senzibilitetu koji ukazuje na duboku posvećenost naučnom ethosu i odnosu poštovanja prema starijim kolegama historičarima koji su ostavili duboki trag u naučnom diskursu. Uključivanjem svih glasova istraživača – prošlih i sadašnjih – stvaramo bogatiju i „iskreniju“ intelektualnu historiju.

Sabaheta Gačanin

Leyla Amzi–Erdoğdular, *THE AFTERLIFE OF OTTOMAN EUROPE: MUSLIMS IN HABSBURG BOSNIA HERZEGOVINA*, Stanford University Press, 2024, 317 str.

U izdanju Stanford University Press-a 2024. godine objavljena je knjiga autorice Leyle Amzi–Erdoğdular pod naslovom *The Afterlife of Ottoman Europe: Muslims in Habsburg Bosnia Herzegovina*. Leyla Amzi–Erdoğdular je trenutačno profesorica na Rutgers–Newark Univerzitetu u oblastima bliskoistočnih i islamskih studija, a naučnoj javnosti se ranije predstavila radovima o bosansko–osmanskim odnosima krajem 19. i početkom 20. stoljeća, te migracijama bosanskih muslimana u Osmansko Carstvo i Tursku u prvoj polovini 20. stoljeća. Osnovu ove knjige čini doktorska disertacija *Afterlife of Empire: Muslim–Ottoman Relations in Habsburg Bosnia Herzegovina, 1878–1914*, odbranjena 2013. godine na Univerzitetu Columbia u New Yorku. Izvori na kojima temelji svoja istraživanja su uglavnom iz osmanskog arhiva u Istanbulu (*T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*), ali je korištena i građa iz Arhiva Bosne i Hercegovine. Recenzenti knjige su Edin Hajdarpasic, Mauereen Healy i Mark Mazower, a sastavljena je od uvoda, šest poglavlja i epiloga.

U uvodnom razmatranju autorica navodi da se njeno istraživanje i knjiga fokusiraju na proučavanje imperijalnih veza bosanskohercegovačkih muslimana koji su nakon

odluka Berlinskog kongresa položaj podanika u dominantno muslimanskom carstvu zamijenili položajem manjine u kršćanskom carstvu. U prvom poglavlju knjige “Diplomacies of Separation” (str. 19–49) Amzi–Erdoğdular je ponudila kratak presjek osnovnih značajki koje su odlikovale osmansku vladavinu na području Bosne od njenog osvajanja pa sve do 19. stoljeća. Posebnu pažnju u prvom poglavlju autorica je posvetila odlukama Berlinskog kongresa, reakcijama na njih i očekivanjima obje imperije, ali i njihovom odjeku u Bosanskom vilajetu, što je dovelo do otvorenog protivljenja i reakcije protiv okupacije. Drugo poglavlje knjige, “Migration: Those Who Left” (str. 49–80), autorici je poslužilo da prikaže tok i načine iseljavanja bosanskohercegovačkih muslimana u Osmansko Carstvo od okupacije 1878. godine do Prvog svjetskog rata. Amzi–Erdoğdular u ovom dijelu knjige traga za odgovorima koji su razlozi i posljedice migracija, posebno uzimajući u obzir činjenicu da su migracije nastavljene decenijama nakon okupacije i pored pozitivnih trendova u habsburškoj politici prema bosanskohercegovačkim muslimanima. Autorica je mišljenja da su migracije predstavljale nepovoljnu okolnost za oba prisutna carstva. Osim bojazni da bi manji broj muslimana u Bosni i Hercegovini pogodio rastu ruskog utjecaja, Habsburzima su migracije narušavale sliku izgradnje imperijalnog multikulturalizma, dok su za Osmansko Carstvo predstavljale dodatno finansijsko opterećenje u već ionako teškoj ekonomskoj situaciji.

Autorica smatra da su bosanskohercegovački muslimani odlazili uvjereni da će se u budućnosti vratiti svojim domovima i da su migracije u jednu ruku predstavljale način pokazivanja lojalnosti prema sultanu u prvim vremenima, kao i odgovor na određene pojave u društvu, poput katoličkog prozelitizma u kasnijem periodu. Kroz ovo poglavlje su tretirana i pitanja poput posredovanja kao načina zarade pojedinaca u procesu migracija i povratka bosanskohercegovačkih muslimana u habsburšku Bosnu. S obzirom na habsburšku politiku prema domaćim muslimanima potrebno je imati na umu da je za bosanskohercegovačke muslimane migracija predstavljala stvar izbora, što je ovu grupu razlikovalo od muslimanskih izbjeglica iz drugih izgubljenih krajeva Carstva koji su bili prisiljeni napustiti svoje dotadašnje domove. U skladu s tim, Amzi-Erdoğdular u poglavlju "Hijra: Views and Debates on Migration" (str. 81–107) istražuje poglede na migracije i prateće rasprave o eventualnoj nužnosti migracija s religijskog aspekta. Autorica je kroz ovo poglavlje utvrdila da su učenjaci koji su se bavili pitanjem nužnosti hidžre uglavnom bili mišljenja da ona nije bila obavezna, iako su razlozi koje su navodili kao argumentaciju bili različiti. Rasprave su se uglavnom vodile oko termina *Dar al-Harb* i *Dar al-Islam* i njihovog značenja u savremenom kontekstu u pitanjima vezanim za migracije iz Bosne. Učesnici rasprava čija su mišljenja uzeta u razmatranje u ovom poglavlju su Muhammad Rašid Rida, Muhamed Emin Hadžijahić, Mehmed

Teufik Azapagić, Bosnalı Hilmi Baba, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak i dr. U konačnici, autorica smatra da su migracije iz habsburške Bosne u 19. i 20. stoljeću, kao dio šireg kretanja stanovništva, imale utjecaj na demografsku strukturu Balkana i Bliskog istoka. Nakon što se u prethodnim poglavljima detaljno bavila pitanjima vezanim za migracije, Amzi-Erdoğdular u četvrtom poglavlju, "Competing Empires" (str. 108–139), ukazuje na određeno "rivalstvo" između Austro-Ugarske i Osmanskog Carstva nakon Berlinskog kongresa i načine borbe za lojalnost bosanskohercegovačkih muslimana. Autorica istražuje kako se nova vlast prilagođavala okupiranom teritoriju, stavljajući poseban akcenat na vjerska pitanja i organiziranje Islamske vjerske zajednice s ciljem pridobijanja muslimanskog stanovništva. S druge strane, predstavlja kakvu je ulogu i utjecaj na bosanskohercegovačke muslimane imala panislamska politika sultana Abdulhamida II i činjenica da je nakon okupacije još izraženija postala titula halife koju je nosio osmanski sultan. Pitanja vezana za Bosnu i Hercegovinu postavlja u širi diplomatski kontekst krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Poglavlje "Negotiating Imperial Ties: Mobilization and Politics" (str. 140–169) poslužilo je autorici za analizu načina na koji su se bosanskohercegovački muslimani organizirali sa željom da ostvare svoje interese i ciljeve u oba carstva. Osnovu istraživanja u ovom poglavlju činile su molbe i zahtjevi koje su muslimani iz Bosne slali u Istanbul i Beč, a

Amzi–Erdoğdular, osim njihovog sadržaja, proučava i način na koji su oni sastavljeni. Autorica je pažnju posvetila načinima lobiranja i osnivanju različitih muslimanskih pokreta i stranaka. Kao najvažnije naslijeđe pregovora domaćih muslimanskih predstavnika, Austro–Ugarske i Osmanskog Carstva autorica vidi instituciju Islamske vjerske zajednice koja se zadržala do današnjeg dana, dok je način izbora reisul–uleme ustvari simbolizirao prisutnost obje imperije u životu domaćih muslimana. Posljednje, šesto poglavlje, “Allegiances and Final Separation” (str. 169–199), autorica je iskoristila za analiziranje pitanja vezanih za poziciju bosanskohercegovačkih muslimana i njihovih veza sa Osmanskim Carstvom nakon austrougarske aneksije i mlado-turske revolucije. Amzi–Erdoğdular je u prvom dijelu ovog poglavlja pisala o stavovima prema aneksiji kod muslimanskih stranaka i aktivnostima Ali–bega Firdusa i Ali Fehmija Džabića u Istanbulu, kontradiktornim izvještajima iz Beča i Budimpešte, kao i međunarodnom odjeku koji je izazvala aneksija. Nastavak poglavlja je koncentriran na analizu organizacije političkog života bosanskohercegovačkih muslimana i pokušaje rješavanja za njih ključnih pitanja nakon aneksije. Skrenuta je pažnja da je lojalnost bosanskohercegovačkih muslimana prema Osmanskom Carstvu ostala i dalje prisutna i vidljiva, bez obzira na habsburška nastojanja da te veze umanje i prekinu. Prije popisa napomena, bibliografije i indeksa autorica je napisala epilog “Alternative Muslim Modernities” (str. 200–229),

u kojem nudi svoja promišljanja o djelovanju pojedinaca za koje navodi da su na temeljima osmanskog koncepta moderniteta razvili specifičan evropsko–islamski modernistički diskurs preoblikovan u habsburškom kontekstu. Tu autorica tematizira kulturne aktivnosti, aktuelne književne listove i štampu bosanskohercegovačkih muslimana, ali i djelatnost ličnosti poput Mehmed–beg Kapetanovića Ljubušaka.

Knjigom *The Afterlife of Ottoman Europe: Muslims in Habsburg Bosnia Herzegovina*, kao i svojim dosadašnjim naučnim radom općenito, Leyla Amzi–Erdoğdular se svrstala u grupu autora koji su posvetili veću pažnju utjecaju i značaju Osmanskog Carstva u životu bosanskohercegovačkih muslimana nakon okupacije i aneksije. Starija historiografska literatura je vrlo često jednoobrazno prikazivala procese koji su se dešavali od 1878. godine pa nadalje, tako da je s te strane knjiga Leyle Amzi–Erdoğdular vrijedan prilog novim pogledima na historiju područja Bosne i Hercegovine krajem 19. i početkom 20. stoljeća te pitanjima vezanim za lojalnost i identitet njenog muslimanskog stanovništva. U konačnici, dodao bih da je ova knjiga još jedan pokazatelj da osmanski period bosanskohercegovačke historije, kako ga često nazivamo, ne završava 1878. godine, nego da on tada dobija nove dimenzije koje se mogu pratiti sve do ukidanja Carstva 1922. godine i halifata na čelu sa članom osmanske dinastije 1924. godine. S te strane, u budućnosti je potrebno izbjeći “grubost” koju sa sobom donose

periodizacije kojima vrlo često “robujemo” u bosanskohercegovačkoj historiografiji. S obzirom na bitnost teme, argumentirana promišljanja i značajan broj novih informacija, smatram da bi bilo korisno knjigu prevesti i objaviti na bosanskom jeziku.

Amer Maslo

TRAVELLERS IN OTTOMAN LANDS II: THE BALKANS, ANATOLIA AND BEYOND, (eds) Ines Aščerić-Todd, Aid Smajić, Janet Starkey and Paul Starkey, Archaeopress Archaeology, Oxford, 2024, 429 str.

U izdanju izdavačke kuće Archaeopress izašao je drugi svezak knjige *Putnici po osmanskim zemljama* koji obuhvata istraživačke radove na temu osmanski Balkan i Anadolija kako ih vide i opisuju putnici iz regije i izvan nje.

Specifičnost regije Balkana je evidentna, to je regija „preko koje se Osmansko Carstvo prvi put proširilo u Evropu i gdje je započeo konačni pad; to je regija kroz koju su zapadni putnici često prolazili na svom putu dalje na Istok i lokacija na kojoj su se često prvi put susreli s orijentalnim „drugim“. Štaviše, regija ostaje ključna za izgradnju boljeg razumijevanja između „Istoka“ i „Zapada“, između bivših osmanskih zemalja i njihovih zapadnoevropskih susjeda, te između islama i kršćanstva.“ (P. and J. Starkey, xiv).

Dvadeset šest uvrštenih radova sa trodnevnog seminara (ASTENE i Fakultet islamskih nauka Univerziteta

u Sarajevu) rasvjetljava raznorodne teme koje se tiču odnosa između kršćana i muslimana, Istoka i Zapada te tranzicije od Osmanskog Carstva do nacionalnih država nasljednica u 19. i ranom 20. stoljeću. Knjiga je ilustrovana zanimljivim fotografijama, portretima, kartama i prikazima u boji. Ovaj multidisciplinarni događaj privukao je sudionike različitog naučnog profila iz cijelog svijeta – Evropa, Sjedinjene Američke Države, Balkan, Turska i zemlje Bliskog istoka. Knjiga je posvećena rano preminuloj učesnici seminara Anastasiji Uskovojoj (1983–2023).

Obuhvaćeni radovi nude dosta novog materijala, što će se vidjeti iz priložene liste radova, na osnovu kojega se može saznati o putnicima i putopiscima i njihovim zapažanjima na osmanskome Balkanu: o pejzažnom ambijentu, o ljudima, vjerskim običajima, uslovima putovanja; evropskim putnicima od trgovaca do vladara; mitovima, slikama i narodnom predanju; vladarskom diskursu, usponu nacija i reportažama. Autori radova u ovom tomu su eksperti iz različitih akademskih disciplina, čija se istraživanja i opservacije oslanjaju na širok izbor teorijskih perspektiva i istraživačkih metodologija.

Radovi su razvrstani u pet dijelova koji predstavljaju širok raspon pristupa proučavanju putovanja na Balkanu i osmanskim zemljama. Kreću se od jednostavnih prikaza putovanja i zapažanja putnika do detaljnih analiza specifičnih tema, od kojih neki uključuju inovativne istraživačke metodologije i analize, s mnogo korisnih mapa. Unutar svakog

odjeljka nastojalo se pratiti približno hronološki red.

Dio 1: Krajolici

Vincent Thérouin, *'The khans of Bosnia are large barns'? A material approach to mobility in Ottoman Bosnia from the sixteenth to the nineteenth century* (3–20); Sabaheta Gaćanin, *Eco-Narrative of the Balkans in the sixteenth-century chronicle Hasht Bihisht, by Idrīs Bidlīsī* (21–31); Nedim Rabić and Amer Maslo, *Representation of rivers in travel literature in the German language on late Ottoman Bosnia* (32–49); Burak Beşir Fındıklı, *Counting the Ottoman Capital: Auguste Viquesnel's Voyage dans la Turquie d'Europe and travel writing as a quantitative source* (50–62); İbrahim Canbulat, *Travellers' Narratives on the Ottoman House: filling the missing links in the evolution of structure and form* (63–93).

Dio 2: Religija i putovanje

Ibrahim Al-Khaffaf, *The Mystical Aspect of Ibn Baṭṭūṭa's Travels: the spiritual visions that shaped Ibn Baṭṭūṭa's path* (97–114); Velida Mataradžija, *Mobility among Ottoman 'ulamā': Mudarris Diyā' al-dīn 'Abdullah b. Muḥammad al-Akhishkhwī in Sarajevo* (115–123); Omer Merzić and Vedrana Šimić, *Foreign travel writers' perceptions of religious orders in Bosnia and Herzegovina during the long nineteenth century* (124–136); Ines Aščerić-Todd, *The 'Millet-system' to the test: religious freedom, tolerance and coexistence in nineteenth-century Ottoman Bosnia as revealed in Arthur J. Evans's 1875 travelogue*

Through Bosnia and Herzegovina on foot (137–151).

Dio 3: Putnici od diplomata, trgovaca i ljekara, do fotografa, botaničara i kraljeva

Maja Perić, *Descriptions and images of women in the Ottoman Balkans in sixteenth- to seventeenth-century Netherlandish travelogues* (155–170); Jennifer Scarce, *On Departing the Ottoman Empire: the return of Peter Mundy (1597–c. 1667) from Constantinople through the Balkans to London in 1620* (171–191); Alexandru Balas, *Mixing Western and Eastern medical practice in the Ottoman Empire: the adventures of a Transylvanian doctor in Constantinople, Syria, Lebanon, Egypt and Iraq (1815–1838)* (192–210); Kristina Milković, *The Journey of His Majesty King Friedrich August of Saxony through Istria, Dalmatia and Montenegro in the spring of 1838 with Bartolomeo Biasoletto* (211–228); Anastasia Uskova, *Girault de Prangey and his connection to Lamartine's Anatolian Colonisation Project* (229–242).

Dio 4: Fantazije, slike i narodne priče

Doris Gruber, *Mermen, revenants, unicorns: fantastic creatures in Western travel writing on the Ottoman Empire* (245–265); Michael Erdman, *Fair Boys and Wicked Ladies: peoples of the Balkans in the work of Enderunlu Fazıl Bey* (266–289); Janet Starkey, *En plein air: three artist-writers and their travelling companions in Rumelia* (290–318); Aida Abadžić Hodžić, *Imagological models of Bosnia in pictures and*

words: *Heinrich Renner's travelogue Durch Bosnien und die Herzegovina, Kreuz und Quer* ['Criss-cross through Bosnia and Herzegovina'] (1896) (319–331); Melike Tokay, *An American, a Scot, and an Irishman at a Turkish coffeehouse: Tales recounted in Ottoman coffeehouses introduced to the Western World* (332–347); Gemma Masson, 'The Hero's Journey' out from *Under The Yoke* (348–362).

Dio 5: Imperijalni diskurs, uspon nacija i uspostavljanje odnosa

Christina Erek, *Jakob Philipp Fallmerayer* (365–384); Paul Starkey, *Edith Durham: Balkan Traveller, Anthropologist, and 'Mountain Queen'* (385–403); Patrick Schilling, *Backwardness and Otherness: Ahmed Şerif's Description of the Ottoman Provinces (1909–1914) and the Question of Ottoman Orientalism* (404–416); Pietro Dalmazzo, *The Ottoman Empire and Italian imperial discourse: How Ottoman rule in Albania was represented in Italian literature to legitimate its imperial ambitions* (417–432); Konstantin Dragaš, *The Balkan nations in the Italian Travelogue Mirror: a contribution to the study of reportage (1774–1922)* (433–448); Azra Hasanović, *Travelogues published in Bosanska Sumejja: magazin za žene i porodicu from 2000 to 2022* (449–457).

Razumijevanje balkanskih toponimskih i etničkih naziva, kao i tumačenje bilo koje geografske ili etnografske informacije u putopisima može biti izazov. Imena i druge informacije mogu se navoditi na

osmanskom turskom, grčkom, albanском, bugarskom, srpskom, venciјanskom, latinskom, italijanskom, engleskom ili francuskom jeziku, sa širokim spektrom načina pisanja za ljude, mjesta i lokalne termine. Regionalni nazivi mogu biti nazivi osmanskih vilajeta ili srpskih biskupija, iako su tek 1864. godine osmanske provincije (vilajet) i potprovincije (sandžak) definirane u Rumeliji. Neke riječi i fraze se u putopisima pišu onako kako su ih putnici čuli; druge se mogu razumjeti samo uz poznavanje specifične historijske pozadine ili uz pristup izvornom materijalu kako bi se razriješili. Danas često postoji još jedan sloj toponimskih naziva: tako je Manastir (također se piše Monastir) sada Bitola; Ioánnina se može pisati Janina i Yanina; Smyrna je sada Izmir i tako dalje. Frustrirajuće je što u mnogim izvještajima druga mjesta i likovi koje su putnici susretali na svojim putovanjima ostaju neimenovani.

Svi radovi iz predstavljene knjige otvaraju perspektive u razumijevanju historije, kulture i društvenih odnosa Balkana i Anadolije iz prošlosti, dokumentirajući nam dijelove prošlosti i sadašnjosti s dragocjenim informacijama o mjestima, ljudima, običajima, i to kroz opise gradova i sela, krajolika, arhitekture, putničkih interesa i imagoloških razmatranja, povezanosti vjere i putovanja, o mitovima i narodnim predanjima te svakodnevnici, što uveliko pomaže u rekonstrukciji povijesnog konteksta dešavanja u prošlosti i njenim odjecima u sadašnjosti dok promišljamo o budućnosti. Putnici koji su ostavili zapise iza sebe su različitih

profesionalnih profila – istraživači, zarobljenici, trgovci, botaničari, diplomate ili znatiželjni putnici – koji su bilježili svoja iskustva i zapažanja u stranim zemljama. Njihovi zapisi su dragocjeni jer omogućuju uvid u međukulturne kontakte i civilizacijske interakcije, što je dragocjen materijal za interpretativnu analizu diskurzivnih konstrukcija. Iako se ovoj vrsti zapisa najčešće pridaje književna dimenzija, oni bi trebali biti predmet interdisciplinarnih istraživanja i analiza, što pomaže u višedimenzionalnom mapiranju prostora Balkana i Anadolije.

Sabaheta Gaćanin

ČUVARI BAŠTINE: ZBORNIK RADOVA POSVEĆEN PROF. DR. FEHIMU NAMETKU, ur. Alena Čatović, Madžida Mašić, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2024, 219 str.

Zbornik radova *Čuvari baštine*, objavljen u izdanju Univerziteta u Sarajevu – Orijentalnog instituta povodom obilježavanja osamdesete godišnjice rođenja prof. dr. Fehima Nametka, donosi jedanaest priloga, podijeljenih u više tematskih cjelina – jezik, književnost, kulturna historija, te bibliografiju radova prof. dr. Nametka. Raznolikost tema i pristupa jasno pokazuje koliko je profesorov dugogodišnji naučnoistraživački rad utjecao na razvoj više disciplina unutar humanističkih nauka u Bosni i Hercegovini, osobito u oblasti izučavanja rukopisne i književne baštine na orijentalnim jezicima.

U uvodnoj riječi urednice zbornika Alena Čatović i Madžida Mašić daju historiografski pregled razvoja turkologije u Bosni i Hercegovini, počevši od pionirskih nastojanja Ibrahim-bega Bašagića i Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, preko radova Safvet-bega Bašagića i Mehmeda Handžića, pa sve do institucionalizacije istraživanja nakon Drugog svjetskog rata osnivanjem Orijentalnog instituta i Odsjeka za orijentalnu filologiju u Sarajevu. Posebna pažnja posvećena je djelu Fehima Nametka, naučnika, istraživača književne baštine Bošnjaka na osmanskome turskom jeziku. Njegova temeljita istraživanja, studije i katalozi rukopisne građe postali su nezaobilazna literatura za sve kasnije generacije turkologa. Kao što naglašavaju urednice, upravo je predanost i studiozni rad profesora Nametka inspirirao nastanak ovog zbornika kojim se odaje počast njegovom životnom djelu te reafirmira značaj turkologije i proučavanja kulturne baštine Bosne i Hercegovine.

U uvodnom radu zbornika Madžida Mašić posvećuje se cjelovitom sagledavanju naučnog opusa prof. dr. Fehima Nametka. Tekst donosi pregled Nametkovog djelovanja na tri plana: proučavanju divanske poezije, prevodenju i predstavljanju proznih djela te katalogizaciji rukopisne građe. Posebna pažnja usmjerena je na Nametkovu doktorsku disertaciju o Fadil-paši Šerifoviću, pjesniku i epigrafičaru Bosne iz 19. stoljeća. Ova monografska studija, nastala na osnovu rukopisa *Divana* koji je kasnije izgubljen prilikom

spaljivanja Orijentalnog instituta, predstavlja pionirski doprinos valorizaciji i predstavljanju Šerifovićevog opusa u široj javnosti. Značajan dio rada posvećen je Nametkovom angažmanu na katalogizaciji rukopisne građe Gazi Husrev-begove biblioteke i Bošnjačkog instituta. Time je Nametak ostavio trajno naslijeđe u formi kataloga koji su nezaobilazna polazna tačka svakog istraživanja književne i kulturne prošlosti Bosne i Hercegovine.

Prvi rad u tematskoj cjelini *Jezik*, „Pragmatička uloga komplimenata u romanu *Kafamda Bir Tuhaflık* Orhana Pamuka“ bavi se analizom komplimentata u spomenutom romanu, s fokusom na njihovu pragmatičku funkciju u komunikaciji. Autori Edina Solak i Mirza Bašić pokazuju kako komplimenti, osim estetske ili stilističke uloge, služe kao važan komunikacijski resurs kojim se iskazuje pažnja i briga za sagovornika, ublažava socijalna distanca i stvara osjećaj pripadnosti zajednici. Autori ističu i razlike između turskog i bosanskog jezika u prenošenju ovih komplimentata, naglašavajući da doslovni prijevod često ne može prenijeti istu pragmatičku vrijednost. Upravo zbog toga prevodilačke odluke imaju značajnu ulogu u očuvanju komunikativne funkcije originalnog teksta.

Rad „Stilska izražajna sredstva u poeziji turskog književnog pokreta *Prvi novi*“ Merime Grabčanović i Melinde Botalić posvećen je analizi stilskih izražajnih sredstava u poeziji književnog pokreta *Prvi novi* (*Birinci Yeni*). Pokret koji su činili Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat Horozcu i Melih

Cevdet Anday obilježio je značajnu prekretnicu u razvoju moderne turske književnosti, birajući jednostavan, svakodnevni jezik i teme bliske „običnom čovjeku“. Autorice naglašavaju da se pjesnici ovog pokreta služe različitim figurama – od glasovnih (anafora, simploha, anadiploza), preko figura misli (antiteza, ironija, parodija, sarkazam), do sintaktičkih figura poput ciklosa. Analizom nekoliko konkretnih pjesama – „Zapis na nadgrobnom kamenu“ Orhana Velija, „Mrtvac“ Oktaya Rifata ili „Zahvalnost“ Oktaya Rifata – pokazano je kako se figure ponavljanja, antiteza i ironija koriste ne samo radi estetskog efekta nego i kao sredstvo društvene kritike, satire i promišljanja svakodnevnih životnih problema.

Rad „Abdullah Fahri Bosnevi – bektašijski pjesnik iz 19. stoljeća“ otkriva lik i djelo do sada gotovo nepoznatog bektašijskog pjesnika Abdullaha Fahrija Bosnevija, aktivnog u Sarajevu u drugoj polovini 19. stoljeća. Na osnovu rukopisne građe iz Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH (Ms 344, Ms 826) autor Slobodan Ilić pokazuje da je Fahri bio šejh jedne sarajevske tekije i murid Nadi Jusuf-babe. Članak donosi i širi historijski okvir – nakon zabrane bektašijskog reda 1826. godine dio derviša našao je utočište u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom, gdje je Fahri nastavio pjesničko i duhovno djelovanje. Rad tako prvi put smješta ovog pjesnika u književnu i kulturnu historiju Bosne, ukazujući na značaj njegove mističke poezije u okviru osmansko-bosanskog sufijjskog naslijeđa.

Rad autorica Alene Čatović i Sabine Bakšić, naslovljen „Müzeyyel gazeli pjesnika Mezakije posvećeni Ahmed–paši Čupriliću: pragmatički osvrt“, donosi pragmatički uvid u Mezakijine *müzeyyel* gazele upućene velikom veziru Ahmed–paši Čupriliću, pokazujući kako se ova forma, iako strukturalno oslonjena na gazel, funkcijom i komunikativnom namjerom približava kasidi. U središtu analize su govorni činovi pozitivne učtivosti: panegirički komplimenti, pohvale i dove kojima se gradi bliskost i solidarnost između pjesnika i mecene. Glavno stilsko sredstvo kojim pjesnik izražava pohvalu spomenutom velikodostojniku je hiperbola. Poredi ga sa Asafom, Skenderom, Feridunom, pri čemu komplimenti primarno imaju afektivnu i socijalnu, a ne referencijalnu funkciju; ipak, tekst povremeno upućuje i na vanjezičku stvarnost (npr. osvajanje Ujvara 1663. godine).

Amina Šiljak–Jesenković u svom radu „Karakterizacija lika učitelja u ljubavnim mesnevijama na turskom jeziku“ razmatra način na koji se u ljubavnim mesnevijama na turskom jeziku oblikuje lik učitelja, naglašavajući njegovu važnu ulogu kako u književnim narativima tako i u širem kulturnom kontekstu islamske civilizacije. Polazeći od korpusa klasičnih spjevova – poput *Husrev i Širin*, *Lejla i Medžnun*, ali i drugih – autorica pokazuje da je učitelj u tim tekstovima tipski junak; on je savršena, potpuna ličnost, koja posjeduje i egzoterijsko i ezoterijsko znanje. Autorica zaključuje da, iako su junaci mesnevijski tipski i klišeizirani, figura učitelja predstavlja

konstantu – ona racionalizira emotivni naboj ljubavnih priča i povezuje ih s vrijednosnim sistemom zajednice, potvrđujući neraskidivu vezu književnosti i odgojno–obrazovnih ideala osmanskog društva.

Rad Melinde Botalić „When Madame Butterfly refuses to die’ by Erendiz Atasü“ analizira način na koji Atasü preispituje i preoblikuje poznatu opernu priču o Madame Butterfly, stvarajući alternativni narativ oslobođenja. U originalnoj priči, junakinja Çio Çio San doživljava dvostruku izdaju: Pinkerton je napušta trudnu, a potom se vraća s novom suprugom da bi odveo sina u Ameriku, što Butterfly vodi ka samoubistvu. Atasü, međutim, odlučuje junakinji ponuditi mogućnost izbora – ona odbija unprijed zadani tragični kraj i glasno izjavljuje: „Neću umrijeti, živjet ću svima uprkos.“ Atasü tako nudi heroinu koja se suprotstavlja nametnutom identitetu i pokušava pronaći vlastiti glas. Ipak, njezina borba završava tragično, ne zato što ne umire od ljubavi, već zato što „izgubi samu sebe“. Time autorica pokazuje da pokušaj oslobađanja iz hegemonijskog sistema, koji žene lišava prava da govore i misle, dovodi do dvostruke marginalizacije: društvo je odbacuje, a unutarnji raskol je uništava.

U narednom radu analizira se zbirka eseja *U tišini života* (*Hayatın Sessizliğinde*) turske književnice Aslı Erdoğan, u kojoj autorica eksperimentira s jezikom, narativnim formama i granicama poetskog izraza. Poseban akcenat autorica članka Edina Nurikić stavila je na postupke koji dovode do deteritorijalizacije jezika,

oslanjajući se na teorijske okvire Gillesa Deleuzea i Félixu Guattarija.

„Neke zanimljivosti iz vakufname kapuage Ahmed–age Bošnjaka“ prvi je članak u cjelini *Kulturna historija*, a potpisuju ga Adnan Kadrić i Muamer Hodžić. Tekst ukazuje na bogatstvo i raznolikost vakufa koje je ovaj visoki dvorjanin ostavio iza sebe, potvrđujući njegovu sposobnost upravljanja imetkom, kao i povezanost s rodnim krajem. Prvi dio vakufname donosi pregled Ahmed–aginih vakufa u Istanbulu, u neposrednoj blizini Topkapi saraja i u Üsküdaru. Riječ je o značajnim posjedima i objektima koji svjedoče o njegovom ogromnom bogatstvu. Poseban značaj ima drugi dio vakufname, u kojem Ahmed–aga opisuje svoje zadužbine u rodnom Mostaru. Tu je podigao javnu čitaonicu s bogatom zbirkom knjiga čiji su naslovi popisani u samom dokumentu. Biblioteka je obuhvatala djela iz različitih oblasti: od tefsira, hadisa, fıkha i tesavufa, preko filozofije, logike, leksikografije i gramatike, pa sve do medicine, zoologije i historije. Tematski raspon djela pokazuje da je Ahmed–aga želio Mostaru ostaviti instituciju koja će služiti ne samo vjerskom nego i širem obrazovanju i kulturnom životu.

U radu „Vakufi nakšibendijske tekije u Visokom“ Emrah Seljaci predstavlja historiju nastanka i djelovanja vakufa nakšibendijske tekije u Visokom, koju je osnovao travnički muftija i šejh hadži hafiz Husni–efendija Numanagić početkom 20. stoljeća. Već pri osnivanju određena je i vakufska imovina namijenjena održavanju tekije i izdržavanju šejha. Prva

vakufnama Husni–efendije odnosi se na kuću s baščom, avlijom i aharom, koja je određena da služi kao tekija u kojoj će se obavljati zikr. Na isti dan, zasebne vakufname izdaju i njegova braća Abdulah–aga i Ali–aga Oruč. Trinaest godina kasnije Husni–efendija izdaje drugu vakufnamu, kojom uvakufljuje njivu Ljetovik, kupljenu priložima visočkih derviša, s uvjetom da je šejh tekije obrađuje i koristi njene plodove za potrebe svoje porodice. Vakufske nekretnine ove tekije bile su predmet oduzimanja i urbanizacije tokom 20. stoljeća (primjer je oduzimanje njive Ljetovik 1972. godine), ali su mnoge ostale sačuvane, a dio i danas pripada Islamskoj zajednici. U radu su prvi put objavljeni integralni prijevodi dviju vakufnama, zajedno s faksimilima, čime se daje cjelovit uvid u formiranje, djelovanje i pravne aspekte ovih vakufa.

Zbornik završava Bibliografijom radova prof. dr. Fehima Nametka (Povodom 80 godina života), koju su priredili Osman Lavić i Izudina Zukorlić. Ova bibliografija urađena je povodom 80 godina života Fehima Nametka i obuhvata njegov bogati naučnoistraživački i publicistički opus. U uvodu se daje i kratki biografski pregled – od njegovog školovanja, rada na Orijentalnom institutu, profesorskih angažmana u Sarajevu, Skoplju i Zagrebu, do statusa profesora emeritusa Univerziteta u Sarajevu. Sam bibliografski popis obuhvata više od 300 jedinica: naučne članke, knjige, prikaze, prijevode, priređivačke i uredničke radove. Posebno je naglašena raznovrsnost tema – od književnosti Bošnjaka na

orijentalnim jezicima, preko turske književnosti, do historiografskih i kulturnih studija. Time je zbornik *Čuvari baštine* na jednom mjestu objedinio nezaobilazan istraživački materijal koji se svakako preporučuje svima zainteresiranim za književnu i kulturnu prošlost Bosne i Hercegovine. Nadamo se da će ovakva izdanja postati ustaljena praksa akademske zajednice u odavanju priznanja za služnim naučnicima.

Emina Mostić

Feti Mehdiu, KONTRIBUT PËR BIBLIOGRAFI KOMBËTARE (2), Dija, Prishtinë, 2023, 229 str.

Autor ove bibliografije (u prijevodu na bosanski jezik: *Prilog nacionalnoj bibliografiji*, 2), Feti Mehdiu, jedan je od prvih saradnika profesora Hasana Kalešija na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Prištini, od osnivanja Odsjeka 1973. godine. Počeo je raditi kao asistent za arapski jezik i potom cijeli radni vijek uz napredovanja u zvanju proveo na istom Odsjeku dajući značajan doprinos u obrazovanju dugog niza generacija orijentalista. Prije prikaza ove knjige, koja je posvećena 50. godišnjici Odsjeka za orijentalistiku u Prištini, podsjetit ćemo da je Feti Mehdiu objavio prvi svezak bibliografije, pod naslovom *Kuntribut për bibliografi kombëtare, 1* (Prishtinë, 2021), povodom 70 godina od osnivanja Medrese Alauddin u Prištini.

Dakle, svezak koji je predmet ovoga prikaza objavljen je u sklopu šireg obilježavanja godišnjice rođenja

prof. dr. Hasana Kalešija, utemeljivača orijentalistike u Prištini, kao i povodom 50. godišnjice Odsjeka za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Prištini. Prve stranice ovoga izdanja su primjereno i ilustrativno posvećene utemeljivačima Odsjeka, Hasanu Kalešiju i Feti Mehdiuu, uz faksimile naslovnih stranica nekih zanimljivih publikacija čiji su autori nastavnici koji su radili na ovome Odsjeku.

U uvodnoj riječi („Kontribut i orijentalistikën shqiptare për opinionin shkencor“, str. 13–20) autor upoznaje čitaoca sa doprinosom albanske orijentalistike općoj naučnoj misli, uz kratak pregled razvoja Odsjeka za orijentalistiku kao ogranka „balkanske orijentalistike“. To je slikovito predstavljeno činjenicom da je i sam Hasan Kaleši bio student „nekađšnjeg bečkog studenta“ Fehima Bajraktarevića. Mehdiu napominje da ova publikacija u formi bibliografskih referenci predstavlja 337 djela (u prvome dijelu), kao *posebna izdanja*, a zatim navodi bibliografske podatke o 1525 studija, članaka, prikaza i raznih priloga koje su uradili profesori Odsjeka za orijentalistiku i njihovi bivši studenti, i to na četiri jezika: na albanskom, bosanskom, arapskom i turskom. Nije naodmet napomenuti da su ovdje, u mnoštvu referenci, navedene i one o tri izdanja prijevoda *Kur'ana*, zbirke hadisa *Şaḥīḥ al-Buḥārī* i *Şaḥīḥ Muslim (Şaḥīḥayn)*.

Knjiga je podijeljena u dva glavna dijela. Prvi dio naslovljen je „Pjesa e parë. Vepra. Profesorët e degës dhe studentët e tyre“ (str. 23–62). U ovojme dijelu autor je naveo bibliografske jedinice posebnih izdanja (studija,

udžbenika i sl.) nastavnika Odsjeka i njihovih studenata koji su nakon završetka studija objavili samostalna autorska djela. Zanimljivo je da se autor *Bibliografije* u ovome slučaju nije opredijelio za uobičajen princip abecednog redoslijeda u navođenju autora, nego je slijedio hronologiju stupanja u radni odnos nastavnika/asistenata na Odsjeku. U ovom dijelu *Bibliografije* vidi se značajna razlika u broju objavljenih knjiga. Tako je Hasan Kaleši predstavljen sa 19 knjiga, Feti Mehdiu sa 48 knjiga, Esad Duraković sa 23 knjige, dok su Šemsi Ajvazi, Iljaz Redža i Ismail Ahmeti predstavljeni sa po tri knjige. Na Odsjeku za orijentalistiku u Prištini su u kraćem periodu radili dr. Haris Silajdžić (prije toga radio je u Zavodu za istoriju Kosova, 1978–1980) i dr. Mehmed Kico (1980–1982). Potom slijedi bibliografija bivših studenata Odsjeka koji su postali poznati naučnici na Kosovu, u Bosni, Albaniji itd., kao što su Mehddi Polisi (1953–2014), Abdullah Hamiti, Isa Memiši, Aladin Husić, Irfan Morina, Ayten Ardel i dr. Ova razlika u broju referenci pojedinih autora djelomično proizlazi iz činjenice da nije baš svaki navedeni rad iz oblasti orijentalistike, iako jest djelo autora orijentaliste. Istovremeno, Mehdiu navodi da je sasvim moguće da nije unio neke bibliografske jedinice jer zbog objektivnih okolnosti nije mogao imati uvid u njih. U tom smislu ova bibliografija je otvorena za dorade. Drugi dio („Pjesa e dytë. Publicistikë. Studime, Artikuj, Recensione“, str. 63–277) sačinjen je po abecednom redu imena autora bibliografskih

jedinica, za razliku od prvoga dijela. U ovom dijelu je navedeno 1525 bibliografskih jedinica.

Smatramo značajnim napomenuti da je Feti Mehdiu, autor *Bibliografije*, naveo uz imena autora bibliografskih jedinica i njihove osnovne biografske podatke, što se može ocijeniti kao koristan dodatak ovome djelu u cjelini. Kada je već riječ o ocjeni ove publikacije, treba istaći da je ona značajna utoliko što bibliografskom metodom predstavlja hronološki tok rada i razvoja jedne značajne visokoškolske ustanove u regiji, s tradicijom orijentalističkih istraživanja dugih više od pola stoljeća. Istovremeno, valja napomenuti da su na ovome Odsjeku završavali studij mnogi studenti iz Bosne i Hercegovine, u vrijeme kada svršenicima Gazi Husrev-begove medrese nije bilo dopušteno, zbog ideološko-političkih razloga, upisivati studij na Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Nemali je broj bosanskohercegovačkih studenata koji su diplomirali na Odsjeku za orijentalistiku u Prištini, a potom su radili u institucijama Bosne i Hercegovine, u novinarstvu, kao prevodioci na međunarodnom nivou, neki su postali naučnoistraživački radnici i univerzitetski profesori itd. Možemo zaključiti da je Odsjek za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Prištini bio tokom nekoliko decenija važan rasadnik orijentalističkih kadrova i za Bosnu i Hercegovinu, tako da ova *Bibliografija*, pored univerzalnog značaja, ima vrijednost i za bibliografiju bosanskohercegovačke akademske zajednice.

Muhammad M. al-Arnaut

